

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.003>
 УДК 330.341.424 : 338.23:330.341.42
 JEL: L50, O14, O33, D24, D60

Ю.В. КІНДЗЕРСЬКИЙ, д-р екон. наук, с. н. с.,
 провідний науковий співробітник відділу економічного
 зростання та структурних змін в економіці
 ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
 вул. П. Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
 e-mail: Kindzerskyi@nas.gov.ua
 orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4432-6526>

ІНКЛЮЗИВНА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ДО ЗАСАД ТЕОРІЇ ТА ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ

Запропоновано бачення основ інклюзивної індустріалізації, підходів до формування політики її проведення виходячи з розуміння змісту концепту інклюзивного розвитку, аналізу моделей та досвіду індустріалізації під кутом зору теорій про інклюзивні та екстрактивні інститути, соціальні порядки, структурні та фундаментальні фактори розвитку, а також з огляду на негативні соціальні ефекти, зумовлені науково-технічним прогресом.

Ключові слова: інклюзивний розвиток; інклюзивна індустріалізація; соціальні порядки; структурна політика; асоціальні ефекти НТП.

Серед сімнадцяти Цілей сталого розвитку до 2030 р., визначених ООН¹ та імplementованих у вітчизняне законодавство у вигляді відповідного Указу Президента України, дев'ятою ціллю передбачено «створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям»². Для України питання індустріалізації є не менш актуальним, ніж для інших країн, адже протягом останніх 30 років проведення так званих «ринкових реформ» її промислове виробництво зазнало деградації та руйнування. Україна чи не єдина країна у світі, промисловість якої до цього часу не спромоглася піднятися вище рівня 1990 р. Її індекс промислового виробництва, за даними Державної служби статистики України, у 2019 р. становив лише

¹ Цели в области устойчивого развития [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> (дата звернення: 25.02.2021).

² Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>

Ц и т у в а н н я : Кіндзерський Ю.В. Інклюзивна індустріалізація для сталого розвитку: до засад теорії та політики формування. *Економіка України*. 2021. № 5. С. 03—39. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.003>

72,8% від 1990 р., а індекс доданої вартості переробної промисловості (manufacturing value added), згідно з даними ЮНІДО, був ще меншим — 39,5% у 2018 р.³ Водночас Китай за цей самий період продемонстрував гігантський індустріальний стрибок, збільшивши обсяги доданої вартості своєї переробки в 17 разів (1795,7% у 2018 р.). Сусіди України, з якими вона 30 років тому мала приблизно однакові стартові умови, багаторазово збільшили цей показник: Польща — в 10 разів (988%), Туреччина — в 4 рази (408,4%)⁴. Таке «індустріальне провалля» вітчизняної економіки стало безумовним тригером розгортання її тривалої перманентної кризи. Причини цього «провалля» детально розкрито у фундаментальних працях вітчизняних учених [3; 4; 5]. Водночас сьогодні стоїть питання не просто прискореного відродження вітчизняної промисловості, а її розбудови на засадах всеохоплюючого (інклюзивного) розвитку. Ідеологія та механізми інклюзивного індустріального розвитку, або інклюзивної індустріалізації, на сьогоднішній день не розроблені та є дискусійними не тільки в Україні, але й за кордоном.

Отже, **мета статті** — окреслити принаймні контури політики і засадничі принципи інклюзивного розвитку вітчизняної промисловості шляхом з'ясування основних підходів до розуміння інклюзивного розвитку загалом, існуючих моделей індустріалізації та основних суперечностей, які виникають при її розгортанні, з огляду на інклюзивність.

ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК І МІСЦЕ В НЬОМУ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ, ІНСТИТУТІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПОРЯДКІВ

Однією з висхідних точок для формування засадничих принципів інклюзивного і сталого розвитку став той факт, що розподіл отримуваних від економічного розвитку благ у суспільстві є далеко нерівномірним, а прірва між багатими і бідними дедалі більше зростає і набуває загрозливих для безпечного і стабільного існування людства масштабів⁵. Другою висхідною точкою є проблема забезпечення екологічної сталості та мінімізації шкоди довкіллю внаслідок виникнення негативних екологічних наслідків економічного розвитку. На підставі цього ряд міжнародних організацій — ОЕСР, Світовий Банк, МВФ, ПРООН — дають схожі між собою і взаємодоповнюючі визна-

³ UNIDO Statistics Data Portal [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://stat.unido.org/SDG> (дата звернення: 25.02.2021).

⁴ Більш детальний порівняльний аналіз показників індустріального розвитку України та окремих країн наведено у [1; 2].

⁵ За словами Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерреша, у даний час близько 70% людей у світі живуть в умовах зростаючої нерівності в доходах та якості життя, 26 найбагатших людей світу володіють сукупним багатством, яке є еквівалентним доходам половини населення світу, у період з 1980 по 2016 р. на 1% найбагатших людей світу припадало 27% загального сукупного зростання доходів. Усе це, на його думку, породжує економічну нестабільність, корупцію, фінансові кризи, зростання злочинності, призводить до погіршення фізичного і психічного здоров'я мільйонів людей, а дискримінація, різного роду зловживання, відсутність ефективної системи правосуддя згубно позначаються на їхніх долях, що є прямим зазіханням на права людини загалом (Генсек ООН: мы плывем по одному морю, но кто-то — на яхте, а кто-то — цепляясь за обломки / Новости ООН. — 2020. — 18 июл. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://news.un.org/ru/story/2020/07/1382271> (дата звернення: 21.07.2020)).

чення інклюзивного розвитку. Їх суть зводиться до того, що цей розвиток означає формування однакових умов залучення (включення) всього населення країни і окремих його прошарків до процесу виробництва і створення матеріальних благ на основі високопродуктивної праці та достойної зайнятості з гідною оплатою, рівного доступу до ринків і ресурсів, з одного боку, і забезпечення соціальної справедливості та рівного розподілу благ, отриманих як результат розвитку, між усіма членами суспільства і верствами населення — з іншого⁶. Поряд з тим, Європейська комісія у своїй стратегії «Європа 2020» окремо акцентувала увагу, що такий розвиток має утворити економіку, яка б забезпечувала економічну, соціальну і територіальну єдність країн⁷. Він також має бути сталим і ресурсоефективним з екологічної точки зору, стійким до зовнішніх шоків і поступальним у довгостроковій перспективі, що має забезпечуватись якомога ширшою диверсифікацією виробництва і підтримкою конкурентоспроможності його окремих секторів.

Для країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою у цьому контексті важливими є досягнення високих темпів зростання як головної (проте не єдиної) умови зменшення бідності та отримання нових високопродуктивних робочих місць, а також вибір адекватної до ситуації та поставлених цілей моделі економічної політики. Визнається, що драйвером швидкого зростання виступає індустріалізація. Це відображено в Лімській декларації ЮНІДО 2013 р., якою проголошено необхідність досягнення всеохоплюючого і сталого індустріального розвитку (ISID — Inclusive and Sustainable Industrial Development)⁸.

Основою індустріалізації є акцентований випереджальний розвиток переробної промисловості. З позицій теорії індустріалізації у формалізованому ідеальному вигляді, коли вона відбувається у відносно замкненому господарському просторі країни, розширення переробних виробництв розглядається як спіралеподібне самопідтримуване розгортання процесу «циркулярної кумулятивної причинності» (circular cumulative causation — за Г. Мюрдалем [6]) під тісною нерозривною взаємодією факторів формування попиту і пропозиції⁹. Наявність і першого, і другої є надважливою для індустріалізації, за відсутності одного з цих елементів вона унеможливується. З одного боку, створюються нові високопродуктивні робочі місця, збільшуються доходи працівників, що формує відповідний попит, який, з іншого боку, задовольняється нарощуванням і диверсифікацією випуску товарів.

Переробному виробництву властивий ефект масштабу, який проявляється в зниженні питомих витрат за рахунок зростання масштабів виробництва

⁶ Висвітлення підходів міжнародних організацій до визначення інклюзивного розвитку більш розгорнуто представлено в: Как стимулировать инклюзивный и устойчивый рост субрегиона СПЕКА?: Справочно-аналитический документ / Европейская экономическая комиссия ООН. — Ашгабат, 2019. — 61 с. — С. 2—7.

⁷ Europe 2020. A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth / European Commission ; Communication from the commission ; COM(2010) 2020. — Brussels. — 2010. — Mar. 03. — 37 p.

⁸ Lima Declaration: Towards inclusive and sustainable industrial development : 15th Session of UNIDO General Conference. — Lima. — 2013. — Dec. 02 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.unido.org/sites/default/files/files/2018-12/UNIDO_GC15_Lima_Declaration.pdf

⁹ Цей процес, за Г. Мюрдалем, означає, що фактори генерування змін діють у режимі не лише прямих, але й позитивних зворотних зв'язків — повторюваними циклами і зумовлюють, таким чином, самопідтримуваний характер процесу економічного розвитку [6].

(статичний ефект) і в постійному ускладненні технологій, здобутті нових знань, навичок і досвіду в результаті нагромадження капіталу, з їх дифузії в інші галузі та сфери (динамічний ефект), що дозволяє, з позицій теорії економічного розвитку Й. Шумпетера, системно переходити на дедалі вищі технологічні рівні, постійно вдосконалювати продукцію і процеси організації виробництва.

Наявність і взаємопов'язаність факторів попиту, пропозиції та ефекту масштабу вказують на необхідність існування чи відповідного штучного створення (наприклад, державою) місткого ринку під відповідну продукцію галузі, а також необхідність певного початкового імпульсу для запуску розгортання «кумулятивної причинності» індустріалізації. Саме з точки зору взаємопов'язаності й взаємного нарощування і попиту, і пропозиції цей ринок має бути переважно внутрішнім; якщо пропозиція орієнтуватиметься на зовнішні ринки, зв'язок із зростанням зарплат і доходів послаблюється і навіть втрачається; якщо попит орієнтуватиметься на імпортовану продукцію, втрачається зв'язок з внутрішнім виробництвом і відпадає потреба його розвивати, не виникає ефекту впливу внутрішньої переробки на розвиток суміжних сфер (у тому числі освіти, науки, інфраструктури) через міжгалузеві зв'язки. Ефект масштабу також проявлятиметься лише за наявності місткого ринку, причому в міру ускладнення технологій і зростання їх продуктивності цей ринок має теж розширюватися, зокрема, зароджуватися всередині країни з подальшим виходом за межі національної економіки.

Переробна промисловість також виступає ефективним генератором зростання запитів суспільства на освіту, науку, нові технології. Вона спонукає розвинути матеріальну і нематеріальну інфраструктуру. Її продукція стимулює зростання продуктивності, доходів, зайнятості й появу нових видів діяльності в інших сферах та економіці в цілому, що зумовлено притаманною переробці властивістю створювати і підтримувати широку мережу міжгалузевих виробничих, інвестиційних, науково-технологічних, торговельних та інших зв'язків, без яких розвиток цих сфер сам по собі та приплив інвестицій у них були б неможливими і непотрібними [7]. З точки зору теорії, коли всі перелічені зв'язки виникають і взаємно підтримуються, не розриваються і не зникають, індустріалізація за своєю природою вже є всеохоплюючою, оскільки її результатом є підвищення якісних характеристик життя суспільства за низкою економічних, соціальних, структурних, технологічних та інших параметрів, що дозволяє країнам вирватися з «порочного кола злиднів та хвороб», описаного А. Дітоном [8]. Проте в реальному житті досягти цього вдається далеко не завжди з ряду причин, про які мова піде далі.

На практиці успішність індустріалізації залежить, насамперед, від обраної моделі державної політики її проведення. Тим часом, уже згадана Лімська декларація ЮНІДО, з одного боку, проголошує необхідність і важливість індустріалізації як основи економічного зростання, а з іншого — не надає чітких рекомендацій щодо її моделей та механізмів, визнаючи лише існування різних способів досягнення цілей сталого розвитку, відповідальність кожної країни за власний розвиток та її право на формування своїх власних шляхів і відповідних їм стратегій розвитку¹⁰.

¹⁰ Див. пп. 2, 9 і 11 Лімської декларації.

Відсутність універсальних рецептів індустріалізації в цілому та інклюзивної індустріалізації зокрема створює підґрунтя для широкої дискусії з цього приводу. Спираючись на поняття інклюзивного розвитку, частина дослідників намагаються підвести теоретичну основу під вибір моделі інклюзивної індустріалізації, використовуючи концепцію Д. Аджемоглу і Дж. Робінсона про інклюзивні й екстрактивні політичні та економічні інститути як чинники процвітання і занепаду націй [9]. За інклюзивні політичні інститути автори приймають ті, що притаманні демократії, за екстрактивні — ті, що проявляються за автократії. Взірцем економічних інститутів, які пропонуються вважати інклюзивними, Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон називають ті, що сформувались у США і Південній Кореї та дозволили досягти цим країнам процвітання. Такі інститути «дозволяють і ...стимулюють участь великих груп населення в економічній активності, а це дає змогу найкращим чином використовувати їх таланти і навички, при цьому залишаючи право вибору — де саме працювати і що саме купувати — за кожною окремою людиною. Частиною інклюзивних інститутів обов'язково є захищені права приватної власності, неупереджена система правосуддя і рівні можливості для участі всіх громадян в економічній активності; ці інститути мають також забезпечувати вільний вхід на ринок для нових компаній і вільний вибір професії та кар'єри для всіх громадян» [9, с. 87]. Це, на думку авторів, створює «підґрунтя для успішної роботи двох найважливіших двигунів економічного зростання і процвітання: технологічних інновацій та освіти» [9, с. 90].

Протилежними інклюзивним є екстрактивні інститути — спрямовані «на те, щоб видавати максимальний дохід з експлуатації однієї частини суспільства і спрямувати його на збагачення іншої частини» [9, с. 89]. Автори не заперечують, що екстрактивні економічні інститути можуть забезпечити відносно високий рівень добробуту всім громадянам, водночас у разі існування екстрактивних політичних інститутів більша частина доходів перерозподілятиметься на користь еліти, яка і зацікавлена в підтримці таких екстрактивних і політичних, і економічних інститутів. Науковці відзначають необхідність політичної централізації держави для початку зростання, за якої еліта отримує стимули інвестувати в економіку та розвивати її самотужки або ж створювати умови для інших, проте лише для того, щоб збільшити потім розмір ренти, яка вилучатиметься на користь еліти [9, с. 106—111]. Дослідники вважають, що екстрактивні економічні інститути хоча і можуть генерувати зростання, проте воно рідко буває стійким і не супроводжується творчим руйнуванням (за Шумпетером), зрештою, на їхню думку, еліта використовуватиме владу не для підтримання зростання, а для обмеження конкуренції, збільшення своєї частки на ринку чи простого пограбування звичайних підприємців [9, с. 109, 111]. На відміну від екстрактивних, інклюзивні (економічні та політичні) інститути, як вважають автори, сприяють стійкому зростанню, оскільки формують «благотворний зворотний зв'язок» — їх зміцнення веде до більш ефективного перерозподілу ресурсів, творчого руйнування і постійного генерування технологічних інновацій, зростання активності громадян, що спричиняє подальше вдосконалення цих інститутів [9, с. 368—370].

Водночас у пошуках відповіді на запитання «Що потрібно зробити, щоб запустити процес... розвитку інклюзивних політичних інститутів?» автори

визнають, що «подібного рецепту не існує» [9, с. 500]. Проте, щоб принаймні виникла ймовірність запуску такого розвитку (лише ймовірність, а не самий розвиток), країна вже повинна мати декілька передумов: централізація державної влади (щоб успіх громадських рухів, які кинули виклик існуючому режиму, не призвів до анархії); наявність укорінених політичних інститутів, що забезпечують певний ступінь плюралізму; наявність інститутів громадянського суспільства, які можуть координувати протести населення (щоб опозиційний рух не можна було легко подавити, а влада просто не перейшла до іншої групи еліт). Автори вказують, що «наявність або відсутність цих факторів історично наперед зумовлена і ситуація може змінюватися тільки дуже повільно» [9, с. 500—501], а «...відмінності між шляхами економічного розвитку, якими йдуть різні країни, з'явилися в результаті складного взаємозв'язку між інституційним дрейфом (поступовою еволюційною і повільною зміною інститутів. — Ю.К.) і точками зламу»¹¹ [9, с. 126].

Зважаючи на такі висновки, можна погодитися з позицією В. Полтеровича, що пропонується теорія не дає відповіді на питання про механізми переходу до інклюзивних інститутів [10, с. 10]. На нашу думку, спираючись на неї, не можна вибудовувати рецепти для інклюзивної індустріалізації принаймні з трьох причин. *По-перше*, індустріалізація ініціюється для забезпечення швидкого зростання (десятиліття), тоді як теорія вказує лише на довгий (не одне століття) еволюційний процес трансформацій під дією інституційних факторів і в принципі не може передбачити або оцінити кінцевий результат індустріалізації. Тобто, керуючись нею (теорією), у принципі не можна розраховувати на конвергенцію країн за рівнем розвитку. *По-друге*, пропагуючи рівний доступ до ресурсів, теорія водночас не дає відповіді, як подолати нерівність у суспільстві при перерозподілі доходу, створеного цими ресурсами. Виглядає так, наче це відбуватиметься само собою лише за фактом наявності інклюзивних інститутів, що на практиці не підтверджується, зважаючи на постійно зростаючі нерівність і соціальну напруженість, у тому числі всередині країн-демократій з інклюзивними інститутами. *По-третє*, проповідуючи вільний ринок і невтручання в нього держави, теорія не зважає на його «провали», у тому числі щодо генерування інновацій та знань (які, згідно з її положеннями, мають самі генеруватися під його дією), подолання нерівності та безробіття. У цій частині, на наш погляд, ця теорія перетинається з основними постулатами неолібералізму або ринкового фундаменталізму, застосування рецептів якого урядами країн, за висновками Дж. Стігліца¹², сформувало проблему зростаючих нерівності та соціальної несправедливості при формальному існуванні інклюзивних інститутів.

¹¹ Як приклад «точки зламу» Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон наводять епідемію чуми в 1346 р., що призвела до дефіциту працівників [9, с. 112].

¹² З цього приводу Дж. Стігліц зауважив, що «після 40 років ... у ... розвинутих країнах ... неоліберальний експеримент — зниження податків на багатих, дерегуляція ринків праці й товарів, фінансовізація, глобалізація — став повним провалом. Темпи зростання економіки є нижчими, ніж у першу чверть століття після Другої світової війни, а вигоди цього зростання в основному дістаються тим, хто знаходиться на вершині піраміди доходів. Після десятиліть стагнації або навіть падіння доходів у тих, хто знаходиться нижче, неолібералізм повинен бути оголошений спочилим у Бозі» [11].

Незважаючи на непристосованість теорії про інклюзивні та екстрактивні інститути до формування моделі всеохоплюючої індустріалізації, утім категорично не можна відкидати їх важливість для її проведення. Як наголошує Д. Норт, висновок, що успіх економічного розвитку залежить не стільки від капіталу, природних ресурсів та освіти, скільки від досконалості інститутів, в останні десятиліття не заперечується і доведений на практиці [12, с. 4]. Учений звертає увагу на питання, що постає перед урядами: «Які інститути є «правильними»?» У пошуках відповідей на нього країнам, що розвиваються, часто пропонується орієнтуватися на інститути, що сформувалися в найбільш успішних розвинутих країнах, і трансплантувати їх у себе. Водночас такий підхід, як зауважує Д. Норт, наперед приречений на невдачу, оскільки розвинуті країни і ті, що розвиваються, кардинально різняться між собою за моделями суспільної організації — соціальними порядками. Серед них учений вирізняє порядок вільного доступу, притаманний першим, і порядок обмеженого доступу, характерний для других, або так званих «природних держав»¹³. При цьому основним завданням соціально-економічного розвитку він убачає вирішення проблеми насилля в суспільстві через встановлення контролю над політичною, економічною, релігійною та освітньою діяльністю.

З точки зору започаткування і підтримки інклюзивного розвитку спроможність обмежувати і стримувати насилля, протидіяти йому є надзвичайною функцією держави, оскільки, як уже зазначалося, невід'ємними характеристиками цього розвитку виступають стійкість і поступальність, а їх досягнення, відповідно, можливе лише за відсутності проблеми насилля. Водночас підходи до його стримування принципово різняться між країнами з різними соціальними порядками.

У порядках обмеженого доступу ключова роль у стримуванні насилля належить елітам. Вони формують панівну коаліцію, встановлюють через закони привілейований доступ до ресурсів і розподіл на свою користь доходів від них, створюють підтримувані державою організації для генерування ренти та її перерозподілу всередині еліт, контролюють систему правосуддя для захисту своїх прав власності. Оскільки насилля знижує розмір ренти, еліти намагаються його уникнути, погоджуючись через домовленості поважати привілеї та права власності один одного, що зрештою покликано забезпечити політичний порядок і економічну стійкість у країні. Соціальні взаємовідносини при цьому вибудовуються на основі особистих зв'язків, які формують соціальні ієрархії та відповідну їм систему привілеїв, а застосування законів має вибіркового характеру. З точки зору сучасних розвинутих демократій такі взаємовідносини сприймаються виключно як корумповані, водночас Д. Норт зауважує, що саме особисті зв'язки і патронаж у таких ієрархіях, як це не дивно, відіграють ключову роль у стримуванні насилля. Завдяки цим зв'язкам панівна коаліція встановлює привілеї та створює ренту, чим забезпечується довіра в стосунках між членами еліти, у якій з'являються стимули для підтримки коаліції та відповідного запобігання насиллю [13, с. 93, 95].

¹³ Держав із соціальним порядком вільного доступу Д. Норт нарахував лише 25, до них він відніс тільки розвинуті країни з усталеною демократією. Визначення «природних держав» учений не дає, лише зазначає, що ними є країни з пануючим порядком обмеженого доступу, яких у світі, на його думку, переважна більшість [13].

З таких позицій, на думку Д. Норта, рентоорієнтована поведінка не має відверто негативного забарвлення, як прийнято вважати [12, с. 20]. Джерелом ренти для еліти є створення підтримуваних державою організацій, що її генерують, або відповідних виробництв, які збільшують доходи еліти від експлуатації та освоєння природних, трудових і фінансових ресурсів країни. Тому еліта в принципі зацікавлена в економічному зростанні, а отже, в індустріалізації. Водночас зауважимо, якщо передумови для цього відсутні або обмежені з ряду причин, то вона (еліта) схиляється до створення дедалі нових і нових організацій з генерування та перерозподілу непродуктивної, не-виробничої ренти.

Країни з порядками вільного доступу, з позицій Д. Норта, характеризуються безособовою соціальною взаємодією, верховенством права, захистом прав власності, відсутністю обмежень на економічну, політичну чи релігійну діяльність. Держава забезпечує соціальне страхування, розвиває освіту, науку, інфраструктуру, підтримує економічну і політичну конкуренцію. Контроль над насиллям здійснюється правоохоронними органами, підпорядкованими політичній системі, яка водночас не дозволяє його нелегітимне застосування владою. Політичні партії залишаються при владі лише за наявності широкої підтримки суспільства, а відкритий доступ гарантує зміну влади у випадку відсутності такої підтримки. Хоча індивіди та організації в порядках вільного доступу також прагнуть отримувати ренту, безособова економічна і політична конкуренція ці прагнення нівелює [13, с. 72]. Завдяки таким характеристикам країни з порядками вільного доступу відрізняються від країн з порядками обмеженого доступу більшою стабільністю, вищими рівнями добробуту, соціальної та правової захищеності своїх громадян, що, безперечно, відображається у кращих показниках їх інклюзивного розвитку.

У вирішенні проблеми переходу від порядку обмеженого до порядку вільного доступу пропонується виокремлювати два взаємопов'язаних завдання розвитку. Зазвичай, як підкреслює Д. Норт, починають одразу з другого завдання — як трансформувати суспільства, що розвиваються, в сучасні капіталістичні демократії? За такого підходу традиційно пропонується механічне прямолінійне запозичення інститутів, які, проте, згодом виявляються неефективними і не працюють у принципово відмінному інституційному середовищі країн-реципієнтів. Тому, перш ніж суспільства матимуть змогу трансформуватися, слід вирішити перше завдання, а саме «як покращити соціальну організацію, щоб забезпечити збільшення випуску, зниження рівня насилля, стабільну політичну систему та підвищення індивідуального добробуту громадян, при цьому залишаючись у режимі обмеженого доступу?» [12, с. 7]. Для його розв'язання, насамперед, потрібно створення інститутів, які забезпечуватимуть безособові взаємовідносини спочатку всередині еліт, а потім поза ними [13, с. 75], а також виконання трьох порогових умов — верховенство права для еліт, існування безстрокових суспільних і приватних організацій, консолідований політичний і громадянський контроль над збройними силами. За таких умов перехід займає близько півстоліття, що з позицій строків розгортання і проведення індустріалізації, яка має забезпечити в разі такого переходу підвищення суспільного добробуту, є прийнятним.

Слід ще раз звернути увагу, що перехід від порядку обмеженого до порядку вільного доступу на основі прямолінійного запозичення інститутів неможливий. Зокрема, після раптового зникнення в еліті джерел рентних доходів замість ринкової конкуренції та свободи підприємництва в суспільстві зростають насилля і злочинність, а пошук ренти і рентоорієнтована поведінка лише посилюються. Раптове запровадження політики на основі порядку вільного доступу, як зазначає Д. Норт, знижує здатність природних держав контролювати насилля, від чого життя людей стає не кращим, а гіршим [13, с. 437].

Підтвердження цього висновку наочно продемонстровано негативними суспільно-політичними процесами в більшості пострадянських країн, яким ззовні міжнародними організаціями була нав'язана політика швидкої імплементації західних інститутів. З огляду на це, вчений наголошує, що важливіше допомагати суспільствам з обмеженим доступом, щоб їх незалежні організації зміцнювались і діяли за правилами, ніж одразу намагатися встановити в них повністю відкриту економічну і політичну конкуренцію, коли зростання загрози насилля лише консервуватиме систему обмеженого доступу [12, с. 24]. Важливим у цьому зв'язку є акцент на те, щоб еліта орієнтувалася на ренту, створювану за рахунок вкладення коштів в освіту населення і розбудову виробничого потенціалу, а не рентоорієнтованих організацій, що, у свою чергу, прямо пов'язано з індустріалізацією країни.

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ МОДЕЛІ В КОНТЕКСТІ ПОЄДНАННЯ СТРУКТУРНИХ І ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ФАКТОРІВ РОЗВИТКУ

Індустріальний розвиток змінює інституційну і секторальну (виробничу) структури економіки та реалізується через промислову політику. Інституційні структурні зміни є предметом горизонтальної промислової політики і передбачають формування і підвищення якісних характеристик довгострокових фундаментальних факторів розвитку — економічних, політичних та соціальних інститутів, системи державного управління, інфраструктури, освіти, науки тощо [14]. Секторальні структурні зміни забезпечуються через вертикальну промислову політику і мають на меті трансформацію виробничої структури через селекцію та підтримку випереджального розвитку пріоритетних видів діяльності для отримання бажаних структурних ефектів (переходу на вищий технологічний рівень і диверсифікацію виробництва, підвищення продуктивності праці й, відповідно, доходів населення), якщо такого розвитку неможливо досягти за ринкових умов без втручання держави, що у кінцевому підсумку створює кращі перспективи для довгострокового економічного зростання та надання суспільних благ [15]. Такий дуалістичний підхід до проведення структурних змін перетворює промислову політику на структурну, об'єднуючи їх єдиним змістом [16, с. 5—6].

Структурні трансформації в економіці, насамперед у секторальному розумінні, за висновками С. Кузнеца, є однією з шести особливостей сучасного економічного зростання, вони є неминучими через диференційований вплив технологічних інновацій на виробничі сектори, різну еластичність внутрішнього попиту на різні споживчі товари та мінливі порівняльні переваги в зов-

нішній торгівлі [17]. Вони (трансформації) впливають, з одного боку, на зміни в зовнішньоекономічній спеціалізації країни, а з іншого — на рівень диверсифікації її виробництва, що важливо з точки зору формування пріоритетів індустріального розвитку, вказує на необхідність диверсифікації та категорично відкидає позицію неокласиків про обов'язковість спеціалізації країни в зовнішній торгівлі, яка наполегливо і невиправдано нав'язується слабо-розвинутим країнам (у тому числі Україні) міжнародними організаціями і розвинутими країнами. У разі дотримання такої спеціалізації втрачається сенс розвивати власне виробництво і сподіватися на зростання добробуту, натомість неминучою є консервація відсталості.

Джагдін Іфу Лін розглядає секторальні структурні зміни не як наслідок, а як першоджерело економічного зростання [18]. Цю позицію підтримує Д. Родрік, звертаючи увагу, що саме на тлі таких змін відбулось «економічне диво» в ряді країн світу у вигляді швидкого (в середньому 4,5% на рік) і стійкого (не менш як 30 років) зростання [19]. Він виявив, що економічне зростання може прискорюватися за стабільності фундаментальних факторів і поза залежністю від фази економічного циклу, та відповідно запропонував розрізняти фактори економічної політики, що ініціюють зростання, і фактори, що його підтримують, або фактори первинної та остаточної причинності. До перших віднесено цілеспрямовані секторальні структурні зміни і сприятливу їм структурну політику (структурні фактори), а до других — макроекономічну стабілізацію, розвиток виробничої та фінансової інфраструктур, інститутів і людського капіталу (фундаментальні фактори). Комплементарність секторальних та інституційних змін, за його висновками, є необхідною умовою стабільного довгострокового зростання; за її відсутності та приділення уваги лише одній із складових зростання не буде стійким і не матиме відчутного позитивного ефекту для суспільства.

Цілеспрямовані секторальні структурні зміни через індустріалізацію мають забезпечити перетік ресурсів, на думку Д. Родріка, у сектори, які стануть «двигунами» чи «драйверами» зростання (engines of growth або growth escalators) за рахунок більшої віддачі та позитивних екстерналій. Завдяки їм через міжгалузеві зв'язки запуститься ланцюгова реакція зростання інших секторів. Водночас для цього надважливим є відповідний тривалий попит, який має задовольнятися випуском у цих секторах, а не ззовні.

У світовій практиці сформувалися різні моделі індустріалізації, відмінності між якими лежать у площині міри комплементарності структурних і фундаментальних факторів, обраної стратегії, пріоритетів та механізмів її проведення, а також соціальних порядків і висхідних економічних умов країн¹⁴. ЮНКТАД вказує на дві найбільш поширені моделі, які так чи інакше відображають ці відмінності¹⁵:

- наздоганяюча індустріалізація (catch-up industrialization) у країнах, що розвиваються. Характеризується яскраво вираженим комплементарним по-

¹⁴ Детальніше у [5, с. 26—27].

¹⁵ Доклад о торговле и развитии, 2016 год. Структурная трансформация в интересах всеохватного и устойчивого роста / ЮНКТАД. — Нью-Йорк, Женева, 2016. — 215 с. — С. 76—82 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2016_ru.pdf

єднанням структурних і фундаментальних факторів розвитку, зокрема системним і стійким випереджальним зростанням переробного виробництва, зайнятості, інвестицій і доходів, технологічних і торговельних зв'язків, створених навколо переробного сектору промисловості, з постійно наростаючою диверсифікацією виробництва та його значною часткою в економіці, паралельною інтенсивною розбудовою освіти, науки, інфраструктури. Результатом цієї індустріалізації є швидкий наздоганяючий розвиток країн із скороченням або ліквідацією їх відставання від розвинутих держав;

- *завмерла індустріалізація (stalled industrialization)* у країнах, що розвиваються. Її ознаками є одностороннє приділення уваги лише структурним факторам розвитку, що вилилось у застійність («завмирання») показників промислового виробництва й зайнятості, а також нестійке зростання окремих секторів, під час якого не утворювалися зв'язки, достатньо розгалужені й міцні для протидії кризовим потрясінням і спадам, що загалом призвело до постійної вразливості економіки країни в цілому. Результатами такої індустріалізації є консервація і навіть збільшення відставання від провідних країн у продуктивності та доходах.

Явищем, протилежним індустріалізації, є *деіндустріалізація*, сутнісною ознакою якої виступає зменшення (принаймні формальне) вкладу промисловості у створення ВВП і зайнятість. Моделі деіндустріалізації також різняться між собою ступенем застосування та комплементарності структурних і фундаментальних факторів розвитку, а також соціальними порядками країн, у яких вона відбувається. ЮНКТАД і ЮНІДО виділяють дві моделі деіндустріалізації¹⁶:

- *зріла деіндустріалізація (mature deindustrialization)* — відбувається в розвинутих індустріальних країнах з високим технологічним рівнем виробництва, високими продуктивністю праці й доходами. Її характерними ознаками є помірковане нарощування обсягів виробництва при зменшенні його відносної частки у ВВП, скорочення кількості зайнятих у промисловості на тлі підвищення їхніх доходів і продуктивності праці, зміщення виробництва практично повністю в середньо- і високотехнологічні переробні сектори, подальше поглиблення його диверсифікації, підтримуваної розгалуженими технологічними і торговельними зв'язками, випереджальний розвиток сфери послуг, переважно наукомістких і пов'язаних з обслуговуванням і подальшим розвитком самого виробництва;

- *передчасна деіндустріалізація (premature deindustrialization)* у країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою — є результатом ігнорування і структурних, і фундаментальних факторів розвитку в проведенні економічної політики цими країнами, а також наслідком їх спроб швидкої механічної імплементації в себе економічних і політичних інститутів розвинутих економік. Ознаками цієї деіндустріалізації є зменшення обсягів промислового виробництва в абсолютному і відносному вимірах, скорочення зайнятості в промисловості на тлі значно нижчих порівняно з високорозвинутими країнами технологічного рівня виробництва, продук-

¹⁶ Там само. — С. 82—83; Отчет о промышленном развитии — 2016. Роль технологий и инноваций во всеохватывающем и устойчивом промышленном развитии. Обзор. / ЮНИДО. — Вена, 2015. — 61 с. — С. 8—10.

тивності праці та середньодушових доходів, технологічна і структурна примітивізація виробництва, його дедиверсифікація, руйнування виробничих ланцюгів і зв'язків з іншими сферами діяльності, розширення сектору примітивних послуг, що в цілому призводить до суттєвої нестабільності й вразливості економіки країни, її наростаючого відставання і залежності від розвинутих держав.

Серед доволі нечисленних країн, які успішно здійснили наздоганяючу індустріалізацію, варто звернути увагу на Республіку Корея¹⁷. Особливістю її економічної політики, що дозволила перейти від низькотехнологічного до високотехнологічного виробництва, стала широка підтримка державою всіх етапів створення і просування продукції — від фінансування НДДКР, кредитування виробництва, підтримки експортерів, надання особливих податкових пільг для приватних інвестицій до підтримки споживання продукції, розбудови фізичної та знанневої інфраструктур. Активна підтримка розвитку людського капіталу, створення лабораторій НДДКР і університетських центрів передового досвіду забезпечили перехід від імітуючих інновацій до власних науково-технічних розробок нових продуктів і процесів у різних сегментах переробки, що дозволило південнокорейським компаніям суттєво розширити свою присутність на світових ринках високотехнологічної продукції, диверсифікувати виробництво і структуру експорту [20]. Одночасно з орієнтацією на високотехнологічний експорт винятково важливу роль у піднесенні Південної Кореї відіграли також зростаючий внутрішній попит і пов'язані з ним зміни у сфері розподілу доходів у результаті зростання продуктивності праці. Це дозволило створити масове виробництво промислових товарів для внутрішнього ринку і стало важливим фактором стійкого і тривалого економічного зростання.

Поряд з Республікою Корея не менш успішною виявилась індустріалізація в Китаї протягом останніх чотирьох десятиліть. Країна зайняла активну позицію щодо планомірної, поетапної розбудови власного переробного виробництва через його всебічну системну державну підтримку, використання державного сектору і державного капіталу для формування «національних чемпіонів» у виробничій та фінансовій сферах, які нині посідають перші позиції в рейтингах найбільших світових компаній¹⁸. Неабияку роль також

¹⁷ Республіка Корея на початку своєї індустріалізації у 1960 р. мала ВВП на душу населення в поточних цінах усього 150 дол., що було значно нижче, ніж у Бразилії (208 дол.), Малайзії (229 дол.) і Чилі (550 дол.). До 1980-х років рівень доходу на душу населення зріс до 10 тис. дол., а до 2010 р. сягнув 20,5 тис. дол. Частка переробної промисловості в структурі доданої вартості зросла із 17% у 1970 р. до 31% у 2010—2014 рр., у структурі зайнятості — з 8% у 1963 р. до максимального рівня 27% на початку 1990-х років, після чого скоротилася до 18%, коли країна досягла порівняно високого доходу на душу населення і високої продуктивності праці, перейшовши у стадію зрілої деіндустріалізації (Доклад о торговле и развитии, 2016 год. — С. 77).

¹⁸ Наприклад, у рейтингу Forbes «Global 2000» у першій десятці компаній п'ять позицій посідають китайські фінансові гіганти: перше місце — Industrial & Commercial Bank of China (ICBC) з ринковою вартістю 242,3 млрд дол., друге — China Construction Bank Corp., на п'ятому місці — Agricultural Bank of China, тоді як, наприклад, американські компанії Apple і Microsoft посіли, відповідно, дев'яте і 13-те місця, японська Toyota Motor — 11-те, корейська Samsung Electronics Co. — 16-те (The World's Largest Public Companies. The List: 2020 Global 2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.forbes.com/global2000/#78a4b54a335d> (дата звернення: 25.05.2020)).

відіграли стимулювання державою внутрішнього виробництва через субсидування, державне замовлення як на продукцію китайських компаній, так і на проведення НДДКР, «гіперприскорена» масштабна розбудова фізичної та інноваційної інфраструктур, системи освіти та підготовки кадрів. Китай практично без будь-яких обмежень, незважаючи на жорстку критику міжнародних організацій і розвинутих країн, використовує ті засоби державної допомоги, які підпадають під пряму заборону і в ЄС, і в СОТ. Це дозволило Китаю одночасно і стати «фабрикою світу», і розвинути власне високодиверсифіковане, високотехнологічне виробництво для внутрішнього ринку.

Республіка Корея і Китай є яскравими прикладами країн із соціальними порядками обмеженого доступу, які провели успішні економічні перетворення. Їх владні еліти віддали перевагу вкладанню коштів у розвиток внутрішнього виробництва для отримання ренти за рахунок одночасного застосування структурних і фундаментальних факторів розвитку, а не у створення (як в Україні) рентоорієнтованих організацій. Обидві країни вдалися до розбудови перспективних конкурентних переваг своїх економік, заснованих на інноваціях і освіті, а не зосередились (як в Україні) лише на використанні поточних сировинних. Якби цього не було, ці країни так і залишилися б відсталими аграрними економіками з бідним, малоосвіченим населенням. Слід звернути увагу, що реформи у цих країнах почались і були надспішними за жорсткої диктатури¹⁹. У Кореї це була диктатура генерала Пак Чона Хі, який прийшов до влади в результаті військового перевороту в 1961 р., і саме з його приходом пов'язують початок «економічного дива» в країні на тлі придушення політичної опозиції. У Китаї це була і залишається донині жорстка диктатура комуністичної партії, яка розпочала розбудову економіки наприкінці 1970-х років, причому під своїм керівництвом і контролем. У даний час завдяки такій експансивній і директивній економічній політиці за відносно мізерний історичний проміжок часу Китай перетворився з напівфеодальної відсталої аграрної країни, що потерпала від нестачі продовольства, на світового індустріального лідера, першу на сьогоднішній день економіку світу. Якщо користуватися термінологією Д. Аджемоглу, то в даному випадку ні про які інклюзивні політичні (а значною мірою й економічні) інститути для досягнення економічного успіху країни не йдеться ані в Республіці Корея, ані в Китаї.

Індустріалізація «завмерла» в переважній більшості країн, що розвиваються. Серед них виявились і такі великі, як Мексика, Індія, Індонезія, Таїланд, ряд країн Африки. У проведенні своєї економічної політики вони зосереджувались на використанні лише структурних факторів розвитку, залишаючи без достатньої уваги фундаментальні, у залученні іноземного капіталу орієнтувалися на свої поточні конкурентні переваги — природні ресурси і дешеву працю, через що структура їх виробництва вибудовувалася на потребах іноземного капіталу, а не на основі національних інтересів. Тому їх індустріалізація мала анклавний характер — створені виробництва не

¹⁹ Ми, наводячи приклад Республіки Корея і Китаю, жодним чином не натякаємо і не закликаємо до необхідності запровадження диктатури в Україні, як може сприйняти читач. Йдеться про констатацію незаперечного факту того, як політична еліта через диктатуру спромоглася збудувати надсучасну розвинуту високотехнологічну економіку.

були самостійними у веденні своєї діяльності, входили в глобальні ланцюги створення вартості й контролювалися ззовні мультинаціональними компаніями, залишалися переважно складальними і орієнтованими на експорт у багаті розвинуті країни²⁰. Складання з іноземних комплектуючих не розвинуло внутрішні міжгалузеві зв'язки, не створило ефекту «кумулятивної причинності», суттєво не підвищило продуктивність праці й доходи працюючих, не підштовхнуло розбудову місцевої науки та освіти, оскільки не потребувало високої кваліфікації. Внаслідок експортної орієнтації підприємств і низьких доходів населення не дістав розвитку внутрішній споживчий ринок і, відповідно, орієнтовані на нього виробництва. Іноземні корпорації задля збереження високих прибутків жорстко контролювали політику доходів і своїх підконтрольних виробництв, і в цілому країн, де вони розміщалися, що обмежувало потенціал нарощування в них внутрішнього попиту і можливості для його задоволення. Політика урядів цих країн не стимулювала до перерозподілу ресурсів від низько- до високопродуктивних і високотехнологічних видів промислової діяльності, як це було в Республіці Корея та Китаї. Тому спроби розбудови ними імпортозаміщуючих виробництв одночасно з відкриттям складальних, у тому числі на тлі зовнішнього контролю над політикою доходів країн, не принесли значних успіхів, оскільки внутрішній попит залишався низьким, а внутрішній ринок не був захищений від вільного проникнення іноземної продукції.

Зрілу деіндустріалізацію, яку нині переживають розвинуті країни Заходу, не слід сприймати спрощено і буквально як зменшення значення промисловості для їх розвитку у зв'язку з переходом у так звану постіндустріальну чи цифрову епоху. Насправді цей термін («зріла деіндустріалізація»), на наш погляд, вводить в оману і не відображає реальної ситуації в промисловості цих країн, трендів її розвитку, стратегічних цілей і завдань, які ставлять західні уряди для галузі.

Після декількох світових криз останніх десятиліть (зокрема, і новітньої «пандемічної» кризи 2020 р.) країни Заходу (на відміну від України) цілком усвідомили провідну роль промисловості, особливо її переробного сектору, у формуванні інклюзивних соціальних, медичних і екологічних благ, загального зростання добробуту і зайнятості. Зокрема, ЄС і США у визначенні своїх стратегічних пріоритетів ставлять завдання закріпити за собою світове технологічне лідерство через розробку нових проривних технологій та їх впровадження в першу чергу в промисловість. Зважаючи на це, на наш погляд, процеси і політика розбудови галузі в розвинутих країнах більше відповідають терміну «проривна індустріалізація», незважаючи на номінальне зменшення внеску галузі у створення ВВП і зайнятість. Варто звернути увагу, що це зменшення на тлі відповідного зростання частки сфери послуг стало результатом, насамперед, технологічного і організаційного ускладнення самого виробництва, посилення спеціалізації його суб'єктів, «розщеплення» та перерозподілу виробничих функцій між ними. У промисловості безпосередньо залишились основні процеси виготовлення продукції. Допоміжні функції, що їх супроводжували в межах одного підприємства, зокрема

²⁰ Доклад о торговле и развитии, 2016 год. — С. 78.

управлінські, дослідницькі, інженерно-консалтингові, маркетингово-збутові, обліково-фінансові тощо, виокремилися в самостійні види діяльності у вигляді наукомістких послуг, що на умовах аутсорсингу почали надаватися виробництву і без нього були б непотрібні й неможливі.

Розвинуті країни видозмінили політику щодо промисловості на тлі загострення міжнародної конкуренції та появи нових індустріальних гігантів на кшталт Китаю. Нова політика порівняно з тією, яка проводилася у минулому столітті й полягала в основному у звичайних преференціях для виробників та їх протекціонізмі, за якісним змістом стала більш «розумною», витонченою у пристосуванні до умов глобальної економіки і правил міжнародної торгівлі, більш «наукомісткою» і всеохоплюючою, стратегічно орієнтованою на довгострокову перспективу. Вона поєднує в собі й інституційну, й секторальну складові підтримки суб'єктів.

В Україні тривалий час не виправдано і безпідставно насаджуються ззовні неоліберальні підходи в управлінні економікою, які нібито притаманні розвинутим країнам. У цьому зв'язку варто звернути увагу на промислову політику Сполучених Штатів Америки, яка у нас вважається ліберальною, далеко не будучи такою ні за фактом, ні за суттю. Самі американські дослідники вказують на парадокс промислової політики США, який полягає, з одного боку, в офіційно декларованій ідеології вільного ринку, а з іншого — в практиці ретельно і витончено прихованої або замаскованої прямої дії держави у відношенні до виробників [21]. Вона (дія) спрямована на реіндустріалізацію американської економіки, забезпечення її стійкості та глобального технологічного лідерства. Основу політики становлять національні стратегії, програми та ініціативи з підтримки традиційних і розвитку нових перспективних галузей, які розробляються централізовано і на рівні штатів [22]. У її проведенні держава одночасно виступає як підприємець і як координатор.

«Держава-підприємець» бере на себе основні ризики й відіграє провідну роль у формуванні ринків у межах розробки і комерціалізації нових технологій, визначених як важливі для країни. Фінансуючи високоризиковані дослідження, «держава-підприємець» знижує ризик для приватних інвесторів і стає каталізатором появи значущих інновацій. Вона є головним джерелом фінансування на ранніх етапах інноваційної діяльності, беручи на себе понад 50% витрат на фундаментальні дослідження, тоді як на приватний сектор припадає менш як 20% [22]. Державні інвестиції поширюються на різні види досліджень, більшість з яких має невизначений потенціал майбутньої віддачі²¹.

США як «держава-координатор» створюють мережі між різними суб'єктами інноваційної системи — компаніями, фінансовими установами, науково-дослідними інститутами, державними фондами. У такий спосіб уряд стимулює фірми вбудовуватися в децентралізовану інноваційну систему, що охоплює галузевий, регіональний і національний рівні. Мережевий характер промислової політики та відсутність єдиної державної установи, яка б відповідала за неї, дає підстави дослідникам характеризувати США як «державу прихованого розвитку» за аналогією з «державами розвитку» — Японією, Республікою Корея, Сінгапуром і Китаєм [23].

²¹ Розгорнутий опис прикладів державних інвестицій у дослідження і розробки в США наведено у [22].

Світова криза 2008—2009 рр. спонукала уряд США вжити додаткових заходів для відродження американської промисловості. Вони стосувалися, по-перше, інтенсифікації досліджень і розробок в інтересах виробництва²² і, по-друге, модернізації та відродження безпосередньо самого виробництва²³. Потужним кроком подальшого відродження американської промисловості стала податкова реформа Д. Трампа, ухвалена 22 грудня 2017 р. законом «Про зниження податків і створення робочих місць» (Tax Cuts and Jobs Act). Її головна мета — суттєве зменшення податкового навантаження на доходи як корпорацій (зниження ставки корпоративного податку з 35 до 21%), так і фізичних осіб. За задумом ініціаторів реформи, це має, з одного боку, стимулювати повернення офшорних виробництв назад у США та відкриття нових на території країни, а з іншого — підвищити чисті доходи окремих фізичних осіб та сімей, що, відповідно, стимулюватиме споживання і попит. По суті, цією реформою американський уряд прагне перерозподілити на свою користь глобальні інвестиційні потоки і підвищити рівень локалізації в межах країни глобальних виробничих ланцюгів [26].

У березні 2021 р. Президент США Дж. Байден проголосив нову ініціативу — План створення робочих місць (American Jobs Plan), спрямований на стимулювання розвитку американської економіки шляхом масштабної модернізації всієї фізичної інфраструктури країни: дорожньо-транспортної, комунальної, енергетичної, цифрової мережевої, освітньої, житлової тощо²⁴. План розрахований на вісім років, під його реалізацію Білий дім пропонує виділити безпрецедентну суму — 2,3 трлн дол. Причому матеріально-технічне забезпечення модернізації повністю покладається на американську промисловість. У цілому для відродження власного виробництва уряд США активно вдається і до торговельних війн зі своїми основними торговельними контрагентами, зокрема з Китаєм та ЄС, і наполегливо ставить питання

²² У рамках першої групи заходів було прийнято Національну програму передових промислових технологій (Advanced Manufacturing National Programme), якою передбачено проведення широкого спектра НДДКР і формування Національної мережі інноваційних промислових технологій (National Network for Manufacturing innovation (NNMi)). До мережі входять регіональні промислові центри, що працюють на засадах державно-приватного партнерства, об'єднуючи за принципом «потрійної спіралі» промислові компанії, наукові установи та уряд (зокрема, Міністерство оборони і Міністерство енергетики). Також зазначена програма передбачала реалізацію трьох національних ініціатив — Національну ініціативу у сфері нанотехнологій, Геномну ініціативу зі створення нових матеріалів та Національну ініціативу розвитку робототехніки [24].

²³ У межах другої групи заходів було ухвалено закони і програми, що стосувалися прямої фінансової підтримки американського виробництва з боку уряду. Зокрема, Американським законом про відновлення та реінвестування 2009 р. (American Recovery and Reinvestment Act of 2009) було передбачено надати виробникам близько 800 млрд дол. державної допомоги протягом наступного десятиліття задля пом'якшення негативних наслідків світової кризи і стимулювання структурних перетворень у переробній промисловості. Ця допомога розглядалась у рамках досягнення більш масштабних цілей, таких, наприклад, як повернення офшорних виробничих процесів назад у Сполучені Штати Америки, а також заохочення розвитку галузей енергетики, що використовують екологічно чисті джерела енергії, та автомобілебудування в частині виробництва більш енергоефективних і екологічно безпечних транспортних засобів на традиційному й альтернативному паливі. Цим законом також було передбачено заходи заохочення придбання органами влади американської продукції, на виробництво якої надавалася підтримка [25].

²⁴ American Jobs Plan [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.whitehouse.gov/american-jobs-plan/>

про перегляд не вигідних для виробництва країни міжнародних торговельних та інвестиційних угод, досить жорстко регулює доступ іноземних інвестицій до своїх стратегічних секторів.

Політика розвитку промисловості в Європейському Союзі також становить чималий інтерес для України, як і політика Сполучених Штатів Америки, але вже з огляду на конституційно закріплене прагнення України інтегруватися в європейське співтовариство. В узагальненому вигляді метою промислової політики ЄС є підвищення конкурентоспроможності європейської промисловості на засадах інновацій і технологічного розвитку задля адаптації до внутрішніх викликів і глобальних структурних змін у світовій економіці. Водночас модель європейської політики є дещо відмінною від американської та принципово відмінною від китайської. І в Лісабонській стратегії 2000 р., і в наступній за нею Стратегії «Європа 2020», ухваленій у 2010 р., основний акцент робився на інституційних (горизонтальних) засобах політики — створенні загальних сприятливих умов і бізнес-екосистем для підприємництва, стимулюванні конкуренції, обмеженні монополізму, підтримці розвитку малого і середнього бізнесу, професійній підготовці та перепідготовці кадрів, розвиткові навичок, фінансуванні наукових досліджень і розробок, розбудові фізичної та інноваційної інфраструктур. Застосування в ЄС секторальних (вертикальних) засобів політики офіційно допускається в окремих випадках як виняток: зокрема, селективна чи адресна державна допомога надається так званим «чутливим» галузям на їх підтримку (сільське, лісове, рибне господарство), розбудову (широкосмугові мережі, створення аудіовізуальної продукції, транспорт усіх видів), реструктуризацію та закриття (металургія, вуглевидобуток)²⁵.

Водночас слід звернути увагу, що насправді рівень секторальної підтримки значно перевищує офіційно декларований. Для узаконення розширення такої підтримки ЄС удається до проголошення різних масштабних ініціатив, що подаються у вигляді викликів для співтовариства, при подоланні яких мають спільно діяти держава і бізнес. Практична реалізація таких ініціатив завжди передбачає покращення якісних характеристик промисловості, під що виділяються чималі фінансові ресурси. Вони надаються підприємствам і галузям як пряма фінансова допомога за умови її подальшого використання на технологічну модернізацію виробництва для досягнення цілей проголошених ініціатив. Серед останніх з таких ініціатив є ухвалення у 2020 р. Європейської зеленої угоди (The European Green Deal²⁶), мета якої до 2050 р. зробити європейське виробництво кліматично нейтральним. Європейський промисловий сектор посідає в цій угоді чи не головне місце.

Широке застосування практики подібних ініціатив свідчить, що для забезпечення бажаних структурних змін у європейській промисловості використовується проблемний, а не галузевий підхід у визначенні пріоритетів

²⁵ Legislation > Sector-specific rules / European Commission [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/competition/state_aid/legislation/specific_rules.html (дата звернення: 12.12.2020).

²⁶ Більш детально у: A European Green Deal [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення: 12.12.2020).

розвитку. Відповідно до нього розгортаються наукові дослідження, створюються нові технології, моделі організації бізнесу і галузі виробництва, нові продукти, здійснюється підготовка кадрів за новими професіями і спеціальностями, впроваджуються нові регуляторні норми і стандарти (які часто обмежують доступ іноземної продукції на ринок ЄС через технічну невідповідність), надається безпосередня фінансова допомога виробникам і т. п. Отже, можна говорити, що в ЄС політика є витонченою, вона вміло поєднує в собі заходи горизонтальної та секторальної підтримки, чітко націлена на вирішення конкретних проблем, прямими результатами чого є зміна структури і технологій виробництва, його диверсифікація і, відповідно, поява нових ринків, на яких європейські виробники, за задумом, мають дістати переваги і лідерство. Згідно з таким проблемним підходом, стратегія розвитку європейської промисловості, що відображена у відповідних комюніке Єврокомісії і визнається нею як підприємницька, передбачає, що розвиток галузі має бути інноваційним, сталим, «розумним», «зеленим», «кліматично нейтральним», «циркулярним», «цифровим», максимально локалізованим у межах ЄС²⁷, що повинно привести до створення нових робочих місць, дозволить підвищити стійкість європейської економіки у відношенні до економік США та Китаю, нівелювати негативний техногенний вплив промислової діяльності на навколишнє природне середовище.

Єврокомісія, тим часом, визнає, що застосовувані нею засоби політики не завжди дозволяють їй ефективно протидіяти зовнішнім викликам, пов'язаним з торговельними війнами, протекціоністською політикою і технологічним тиском її основних контрагентів, зокрема США та Китаю²⁸. Через це цілі та завдання, які ставилися Лісабонською стратегією, не були досягнуті, так само, як стало вже очевидним, не вдалося повністю досягти і цілей Стратегії «Європа 2020». Серед причин невдач дослідники називають, зокрема, і переважно горизонтальний характер політики, її слабкі системність, комплексність, широту охоплення, вкрай обмежене фінансування та недостатню можливість доповнення горизонтальних засобів вертикальними в рамках нинішнього законодавства ЄС. До цих обмежень також додаються низькі темпи зростання економік країн ЄС, зумовлені невеликим потенціалом розширення внутрішнього попиту. Тому підтримування розвитку своєї промисловості країни Євросоюзу також убачають у нарощуванні промислового експорту до країн, що розвиваються. Для цього вони просувають і закріплюють вигідні для себе правила міжнародної торгівлі, через які отримують безперешкодний доступ на ринки «третьох країн» і при цьому одночасно вводять ряд обмежень у вигляді квот і нетарифних бар'єрів для повного доступу їх продукції на свій внутрішній ринок.

Окремі країни — лідери ЄС, наприклад Німеччина, порушують питання щодо недоцільності подальшого застосування лише горизонтальних підходів у промисловій політиці, вказують на необхідність зняття ряду обмежень на надання державної допомоги виробникам у пріоритетних сферах промисловості, перегляду норм антимонопольного регулювання з ура-

²⁷ A New Industrial Strategy for Europe / European Commission ; Communication from the commission COM(2020) 102 final. — Brussels, — 2020. — Mar. 10. — 17 p.

²⁸ Там само. — Р. 3.

хуванням зростаючого конкурентного тиску з боку технологічних гігантів із США та Китаю²⁹.

Слід зазначити, що Німеччина на тлі інших країн ЄС вирізняється своїм ставленням до підтримки власної промисловості, часто витончено обходячи обмежувальні норми ЄС щодо прямої державної підтримки³⁰. Уряд країни разом з бізнесом активно розбудовував ряд високотехнологічних секторів національної економіки (авіа-, судно-, автомобіле- і приладобудування), створював і підтримував «національних чемпіонів», надавав компаніям масштабну фінансову допомогу (інвестиційні дотації, інвестиційні гранти, програми часткової компенсації вартості продукції та витрат на дослідження і розробки компаній, державне замовлення і т. п.), одночасно захищаючи свій ринок від надмірного тиску з боку іноземних конкурентів.

Ключова роль держави в розбудові німецької промисловості та всебічна підтримка своїх виробників забезпечили ФРН тривале світове промислове лідерство. Для його збереження у 2019 р. Федеральним міністерством у справах економіки та енергетики Німеччини представлено нову Національну індустріальну стратегію до 2030 р.³¹, у якій, поряд з горизонтальними засобами політики, пропонується розширення сфери застосування вертикальної політики для швидкої концентрації ресурсів і створення конкурентних переваг, а також передбачається накладання обмежень щодо доступу іноземного капіталу до окремих стратегічних секторів німецької економіки з метою припинення витoku важливих для країни технологій за її межі.

УКРАЇНА: УНІКАЛЬНИЙ РЕЦЕПТ 30-РІЧНОГО ІНДУСТРІАЛЬНОГО ЗАНЕПАДУ

Тоді як розвинуті країни обрали шлях проривної індустріалізації, Україна зіткнулася з передчасною деіндустріалізацією, яка десятиліттями раніше відбулась у ряді країн Латинської Америки. В обох випадках її тригером стали невірні обрані стратегії та механізми реформування національних економік. Проте, якщо для останніх необхідність реформ була викликана «борговою» кризою кінця 1970-х — початку 1980-х років, зумовленою різким зростанням світових цін на нафту, то для України — початком переходу від адміністративно-планової до ринкової економіки у 1990-х роках. Незважаючи на різні економічні передумови, рецепти реформ, запропоновані (нав'язані) ззовні міжнародними фінансовими організаціями, були однаковими і за змістом, і за

²⁹ Наприклад, у 2017—2019 рр. мали намір об'єднатися німецький виробник залізничної техніки Siemens Mobility і французький Alstom. Уряди Німеччини і Франції усіляко підтримували ідею злиття як засіб протидії зростаючій конкуренції китайських компаній на європейському ринку залізничних перевезень. Водночас Європейська комісія це злиття заборонила, що викликало невдоволення з боку як Німеччини, так і Франції, які оголосили про намір ініціювати перегляд європейських норм антимонопольного регулювання (Єврокомісія заборонила злиття Siemens і Alstom / РБК-Україна. — 2019. — 06 лют. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.rbc.ua/ukr/news/evrokomissiya-zapretila-sliyanie-siemens-1549465277.html> (дата звернення: 07.02.2019)).

³⁰ Більш детально про особливості й переваги промислової політики Німеччини в історичний ретроспективі у [27].

³¹ National Industrial Strategy 2030. Strategic guidelines for a German and European industrial policy / Federal Ministry for Economic Affairs and Energy. — Berlin, 2019. — 18 p.

наслідками. Вони (реформи) стали уособленням так званого Вашингтонського консенсусу — сукупності неоліберальних підходів до політики швидкого і ефективного (як вважали його автори) переведення країн з перехідною економікою на ринкові засади господарювання, притаманні розвинутим країнам.

Україна, з позицій теорії соціальних порядків Д. Норта, 30 років тому була і залишається нині країною з соціальним порядком обмеженого доступу. Водночас у нас фактично відбулася спроба прямолінійного швидкого привнесення політичних і економічних інститутів розвинутих країн у не пристосоване під них вітчизняне інституційне середовище. Тому, як попереджав Д. Норт, це не могло не спричинити відверто негативних наслідків. У 1990-х роках насилля буквально захлеснуло країну, саме у той період, на думку вітчизняних соціологів, сталася «велика кримінальна революція», наслідком якої був перехід до «кримінального суспільства» [28]. Піками насилля, зумовленого «провалами» економічної та соціальної політики, у тому числі деіндустріалізацією, стали масові соціальні протести у 2004 і 2013—2014 рр., що призводили лише до зміни еліт при владі, але не до зміни неоліберальної по суті економічної моделі.

Основний лейтмотив цієї моделі — дерегуляція та лібералізація господарських відносин, виведення держави з економіки, мінімізація державних соціальних гарантій населенню. Під структурною політикою в Україні розумілися заходи щодо роздержавлення, становлення приватної власності, малого і середнього бізнесу, реформування державного управління, його децентралізації, зміни адміністративно-територіального устрою тощо. Вона практично не пов'язувалася ні з інституційним, ні з секторальним контекстом структурних змін. Що стосується інституційної складової змін, то на необхідність підтримування і розбудови довгострокових фундаментальних факторів розвитку увага не зверталася взагалі протягом усього пострадянського періоду. Підтвердженням цього є масштабна деградація освіти, науки, охорони здоров'я, соціального забезпечення, інфраструктури всіх типів. Усі ці сфери підтримувалися і фінансувалися державою за остаточним принципом з усталеною тенденцією до скорочення витрат на них. Відповідна секторальній складовій змін секторальна структурна політика хоча і мала місце, проте її зміст був викривленим і суттєво відмінним від політики, що проводилася розвинутими країнами і новими індустріальними лідерами світу. Про виділення і надання державної підтримки виробничим секторам, які б могли слугувати драйверами зростання, не йшлося. Натомість допомога надавалася бізнесу, наближеному до представників влади, причому вона де-факто переслідувала не мету модернізації виробництва, а підтримування його «на плаву» через субсидування, списання боргів, вигідні тарифи, захист від конкурентів, надання монопольного становища на ринку і т. п.

Україна зайняла пасивну позицію щодо розбудови вітчизняного виробництва, його підпорядкування насамперед споживчим та інвестиційним потребам внутрішнього ринку. Надмірні й невиправдані сподівання робилися і продовжують робитися на іноземний бізнес та іноземного інвестора в розбудові вітчизняної економіки, при цьому за дужками залишається питання, як їх інтереси мають бути узгоджені чи підпорядковані національним інтересам країни, за замовчуванням, без обґрунтування приймається точка зору,

що інтереси обох збігаються³². Уряду нав'язано погляди³³ стосовно необхідності розвитку економіки лише на основі використання поточних конкурентних переваг країни — дешевих природних, земельних і трудових ресурсів. Від представників держав — партнерів і донорів України постійно лунає теза про необхідність її спеціалізації на сільському господарстві, яка втілюється в різноманітні державні стратегії та програми³⁴. Водночас замовчується необхідність формування перспективних конкурентних переваг, заснованих на інноваціях і високих технологіях і, відповідно, на розбудові довгострокових фундаментальних факторів розвитку. Саме така позиція чималою мірою зумовила глибоку деіндустріалізацію, аграрізацію і посилення сировинного ухилу національної економіки.

Замість інституційних структурних змін, спрямованих на розбудову довгострокових фундаментальних факторів розвитку, уряд країни чи не головним завданням своєї діяльності вбачає дерегуляцію економіки, яка, за задумом, має забезпечити привабливість України для іноземних інвесторів. Як самоціль державою ставиться завдання постійного підвищення місця

³² Слід зазначити, що інтереси іноземного бізнесу в Україні та сектори, у які він готовий вкладати кошти, відрізняються від національних інтересів країни і бажаних для неї напрямів секторальних структурних змін. Для іноземного бізнесу найбільш привабливою сферою інвестування в Україні є аграрне виробництво (причому орієнтоване виключно на експорт агросировини, а не харчових продуктів глибокої переробки), за ним іде транспортна (в основному залізнична і портова) інфраструктура як основний елемент логістики для вивезення за кордон агропродукції, потім — ІТ-сектор як об'єкт аутсорсингу для іноземних ІТ-компаній та енергетика традиційна і з відновлюваних джерел енергії (через надвисокі порівняно з європейськими «зелені» тарифи). (Крупный бизнес считает сельское хозяйство наиболее привлекательной для инвестиций отраслью / Цензор. Нет. — 2019. — 29 жов. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://biz.censor.net.ua/news/3156551/krupnyi_biznes_schitaet_selskoe_hozyaystvo_naibolee_privlekatelnoy_dlya_investitsiy_otraslyu (дата звернення: 30.10.2019)). Зокрема, наприклад, уряд ОАЕ з метою забезпечення власної продовольчої безпеки готовий вкладати чималі кошти через свій державний інвестиційний фонд Mubadala Investment Company в придбання сільськогосподарських земель (якщо з'явиться така можливість в українському законодавстві) та розвиток агросектору в Україні, при тому, що український уряд, нехтуючи проблемою продовольчої безпеки власної країни, у «гонитві» за «примарними благами» від іноземних інвестицій радо йде на відповідні пропозиції арабів щодо співпраці в агросекторі (Мінагрополітики підписало меморандум з одним з найбільших міжнародних інвестиційних фондів світу / Урядовий портал. — 2021. — 15 лют. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/news/minagropolitiki-pidpisalo-memorandum-z-odnim-z-najbilshih-mizhnarodnih-investicijnih-fondiv-svitu>).

³³ Більше про технології нав'язування владі не вигідних для країни рішень у [29].

³⁴ Доволі яскравим прикладом свідомого програмування майбутнього України як аграрної країни є оцінка попиту на інвестиції за секторами економіки до 2030 р., зроблена в проєкті Національної економічної стратегії 2030, запропонованої урядом Д. Шмигала восени 2020 р. Зокрема, як вважають урядовці, вітчизняний агросектор потребує 50 млрд дол. інвестицій, тоді як промисловість — лише 20 млрд дол., причому ці кошти мають бути направлені не на зміну секторальної структури, а лише на модернізацію виробничих потужностей, впровадження енергозберігаючих технологій тощо. Ще 7 млрд дол. планується залучити у видобувний сектор. Водночас у вітчизняний ІТ-сектор планується направити у 3,5 разу більше, ніж у промисловість, — 70 млрд дол., а у розвиток транспорту — в 1,5 разу більше — 30 млрд дол. (Вектори економічного розвитку 2030 / Кабінет Міністрів України. — 2020. — с. 106 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://nes2030.org.ua>). З цього можна зробити висновок, що питання індустріалізації в Україні й відповідного зростання продуктивності та доходів населення не стоїть перед урядом на порядку денному.

України в рейтингу Світового Банку Doing Business³⁵. Він (рейтинг) за своїми показниками, що оцінюють, зокрема, ступінь трудової лібералізації, податкового навантаження, безперешкодного доступу капіталу до природних та фінансових ресурсів, регуляторних бар'єрів, є відображенням класичного нео-ліберального підходу до економічної політики³⁶, при цьому осторонь залишаються питання зміни структури виробництва, забезпечення соціальної справедливості, майнової рівності, можливостей зростання доходів населення, розв'язання екологічних проблем. Доволі показовим підтвердженням цього висновку є той факт, що Україні за останні 10 років вдалося суттєво просунутись у рейтингу Doing Business — зі 152-го місця у 2012 р. до 64-го у 2020 р., але це не привело ні до прогресивного реструктурування виробництва (навпаки, поглибилась його деградація), ні до інвестиційного буму з боку вітчизняних компаній і бурхливого припливу іноземних інвестицій, ні, що головне, до суттєвого зростання доходів пересічних громадян. Водночас зовнішня трудова міграція лише посилилась, а присутність іноземних товарів на внутрішньому ринку як один з прямих наслідків «покращення» позицій у рейтингу внаслідок дерегуляції та лібералізації лише збільшилася.

Перетворення у вітчизняній промисловості й надмірна орієнтація виробництва на зовнішні ринки не створили ефекту «кумулятивної причинності», який би пов'язав розвиток галузі з потребами і доходами суспільства. Шокова лібералізація господарських відносин і зовнішньоекономічної діяльності на початку 1990-х років, неконтрольоване відкриття внутрішнього ринку для іноземних виробників створили інший ефект — розрив, що постійно збільшується, між швидко зростаючими споживчими запитами суспільства і держави та непристосованістю й відповідною неспроможністю вітчизняного виробництва їх задовольнити. Тому вони почали задовольнятися за рахунок іноземного виробництва в обмін на вітчизняну сировину і продукцію неглибокої переробки, що поставлялися на зовнішні ринки. Це означало включення внутрішніх споживчих потреб у систему «кумулятивної причинності» індустріального розвитку іноземних країн. Останні активно підтримували цей процес через втягування України у зовнішню боргову залежність, а також через прямі іноземні інвестиції, які направлялися переважно в торговельну та фінансову сфери. Через створювану за рахунок іноземних інвестицій торговельну мережу активно просувалися на внутрішній ринок іноземні товари, а фінансова сфера, підтримувана іноземним капіталом, усіляко стимулювала (зокрема, через споживче кредитування) придбання населенням цих товарів.

³⁵ Денис Шмигаль: Завдяки покращенню трьох параметрів Україна зможе здійснити прорив у рейтингу Doing Business / Урядовий портал. — 2020. — 17 груд. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-zavdyaki-pokrashchennyu-troh-parametriv-ukrayina-zmozhe-zdiysniti-proriv-u-rejtingu-doing-business>

³⁶ Досить критичне ставлення до орієнтації державного управління на підвищення позицій країни у рейтингу Doing Business висловлюють провідні вітчизняні вчені. Зокрема, Б. Данилишин зауважує, що є чимало країн, які мають значно гірші порівняно з Україною позиції у цьому рейтингу, проте значно кращі показники економічного розвитку і залучають значно більше інвестицій (Рейтинг Doing Business-2020. Достижения и проколы Украины / УНІАН. — 2019. — 30 окт. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.unian.net/economics/finance/10735767-reyting-doing-business-2020-dostizheniya-i-prokoly-ukrainy.html> (дата звернення: 31.10.2019)).

Держава через відповідні міжнародні угоди, поспішне приєднання до яких вона сама ж ініціювала, особливо не переймаючись їх негативними економічними наслідками, фактично віддала внутрішній ринок на відкуп іноземному виробнику в ущемлення інтересів вітчизняного. В останнє десятиліття в країні відбулася практична імплементація в українське законодавство принципів неолібералізму, чим де-факто було унеможливлено проведення секторальної структурної політики та застосування державою структурних чинників стимулювання економічного зростання³⁷. Будь-які спроби у вигляді доволі поодиноких законодавчих ініціатив задіяти засоби секторальної структурної політики зустрічали відкритий політичний і дипломатичний спротив з боку наших західних країн-партнерів³⁸, а також відверте плюндрування і глузування з таких ініціатив у ЗМІ³⁹. Поряд з тим, за відсутності уваги до розбудови довгострокових фундаментальних чинників розвитку держава фактично повністю позбавила себе можливостей здійснити прогресивне реструктурування економіки і подолати деіндустріалізацію. Своїми діями вона доволі часто цілком свідомо, іноді в інтересах великих іноземних компаній, під тиском іноземних лобістів або різноманітних «громадських організацій» і «рухів», які нібито відстоювали права споживачів, «закривала» внутрішній ринок або суттєво звужувала його місткість для вітчизняної продукції⁴⁰. За

³⁷ Приклад принципів неолібералізму, закладених у вітчизняне господарське законодавство, що обмежують застосування секторальної структурної політики, наведено в [30].

³⁸ Зокрема, можна говорити про блокування ухвалення законопроекту № 7206 «Купуй українське, плати українцям» (про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння розвитку промислового виробництва та малого і середнього підприємництва) від 17 жовтня 2017 р. Законопроект пройшов перше читання, але восени 2019 р. був знятий з розгляду в другому читанні через його несприйняття і тиск з боку західних країн-партнерів. Подібна доля спіткала законопроект № 3739 «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості» («Закон про локалізацію») від 24 червня 2020 р. З вимогою скасувати ухвалення цього законопроекту почався відвертий і агресивний дипломатичний і фінансовий шантаж України з боку високопоставлених чиновників ЄС. У цьому зв'язку підтримуємо позицію Народних депутатів України — ініціаторів ухвалення даного законопроекту, які, зокрема, зазначають: «Чинне законодавство і нормативна база з публічних закупівель робить будь-які форми підтримки місцевих виробників ледь не кримінальним порушенням. А в політичній площині артикулюється як «совок» і корупція. Нам публічно нав'язують позицію, що безпеліційна відкритість для імпорту необхідна для боротьби з корупцією. Наші партнери в ЄС публічно висловлюють сподівання, що Україна утримається від ухвалення законодавства про локалізацію у держзакупівлях. Але це принципово неправильно і більше схоже на лобізм імпортерів, ніж на артикульовану мету» [31].

³⁹ Екс-міністр економіки Шеремета про законопроект «Купуй українське»: Ми стимулюємо популізм і патерналізм, який шкодить українській економіці / Гордон. — 2017. — 8 груд. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://gordonua.com/ukr/news/money/-eks-ministr-ekonomiki-sheremeta-pro-zakonoprojekt-kupuj-ukrajinske-mi-stimulujemo-populizm-i-paternalizm-jakij-shkodit-ukrajinskij-ekonomitsi-221010.html> (дата звернення: 02.02.2021).

⁴⁰ Як приклад можна навести сумнозвісну історію 2018—2019 рр. з введенням спрощених вимог і зменшенням вартості розмитнення придбаних за кордоном уживаних авто з іноземною реєстрацією при їх ввезенні на митну територію України (так звані «євробляхи»). Це зумовило масований приплив у країну старих авто з ЄС та США на тлі фактичного зупинення вітчизняного автомобілебудування як наслідку таких дій держави. Ще як приклади «закриття» ринку для власного виробника можна навести створення державою умов і ввезення з-за кордону застарілих уживаних вантажних вагонів, придбання за чималі державні кошти іноземних локомотивів для залізниці, потягів для метрополітенів, комунального пасажирського транспорту, комунальної техніки, медичного і пожежного спеціального автотранспорту, вертольотів для МВС і багато чого іншого.

таких обставин українська наука і освіта як елемент формування «кумулятивної причинності», необхідної для індустріальних перетворень, виявилися зайвими, водночас внутрішнє сировинне виробництво, що почало домінувати в країні внаслідок виключно деструктивних дій і політики держави, їх не потребувало взагалі.

Інституційні перетворення в системі відносин власності, пов'язані з роздержавленням і приватизацією, сформували в Україні явище олігархії, яка сконцентрувала у своїх руках практично все багатство і ресурси країни, підпорядкувала своїм інтересам державне управління і державну владу. Розвиток країни, використання її ресурсів і промислових активів почали визначатися не потребами всього суспільства, а інтересами олігархії. Ці інтереси полягали в максимальному і швидкому збагаченні за рахунок як нещадної експлуатації виробничих і людських ресурсів, так і постійного винайдення дедалі нових і нових джерел рентних доходів. При цьому еліта, що перебувала при владі в Україні, на тлі відсталості та повністю відкритої економіки віддала перевагу отриманню ренти за рахунок не розбудови виробництва, а створення рентоорієнтованих організацій⁴¹.

Загалом передчасна деіндустріалізація в Україні за зовнішньої відкритості та жорсткої конкуренції на світовому і внутрішньому ринках практично унеможливила проведення успішних перетворень, зникли стимули для інвестицій у створення нових робочих місць у середньо- і високотехнологічних секторах промисловості, через надмірну експортну орієнтацію виробництва послабився зв'язок між попитом і доходами. Втрата під тиском іноземної продукції внутрішнього ринку для вітчизняного виробника обмежила потенціал прояву ефекту масштабу виробництва і, відповідно, підвищення його продуктивності. Водночас скорочення внутрішнього сукупного попиту на вітчизняні промислові товари внаслідок збільшення імпорту і за відсутності дзеркального зростання експорту переробної промисловості виступило фактором поглиблення деіндустріалізації, оскільки відбулися розширення низькопродуктивних і низькооплачуваних видів діяльності в первинному секторі та сфері послуг, руйнування ланцюгового зв'язку між доходами, попитом, внутрішнім виробництвом і внутрішніми інвестиціями в нього. Фінансова лібералізація, у свою чергу, закріпила ці тенденції, обмеживши можливості як залучення капіталу у виробництво, так і формування валютного курсу на рівні, що підтримував би його цінову конкурентоспроможність за такої обмеженості.

Отже, необхідність відродження вітчизняного промислового виробництва з акцентом на випереджальну розбудову середньо- і високотехнологічних секторів на основі політики наздоганяючої індустріалізації не викликає жодних сумнівів. При цьому очевидно, що Україні не вдасться скопіювати успішні моделі такої політики через наявні особливості вітчизняного інституційного середовища і зовнішні економічні обставини. Крім того, слід зва-

⁴¹ Як приклад створення рентоорієнтованої організації, на наш погляд, можна навести введення абонентської плати для споживачів за постачання природного газу, а також ухвалення нового законодавства з житлово-комунальних послуг (Закон України № 2189-VIII від 09.11.2017 р.), яким створюються комунальні структури, які де-факто ні за що не відповідають, проте регулярно стягують «роздуту» плату за «віртуальні» послуги.

жити на латентні «провали» сучасного науково-технологічного розвитку, які виникають насамперед з позиції соціальної справедливості, а також можливостей країн самостійно формувати політику у своїх національних інтересах.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС: СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

Незважаючи на те, що нові технології виробництва розглядаються як основний засіб підвищення продуктивності праці й зростання доходів працівників, у дійсності динаміка їх зростання не збігається. Досить поширеною є точка зору, що підвищення продуктивності праці має випереджати зростання заробітної плати. «Стримування» зростання останньої на тлі випереджального зростання першої на практиці є стандартним інструментом підвищення прибутковості компаній⁴². Водночас це явище — один з ключових факторів загострення проблеми нерівності («великого розділення» за Дж. Стігліцом [33]) і поляризації суспільства всередині країн, оскільки додатково отриманий прибуток (маржа) від зростання продуктивності праці дістається власникам компаній і топ-менеджменту (менш як 1% населення [33]), а не пересічним працівникам. Це явно суперечить поняттю інклюзивного розвитку як справедливого і такого, що забезпечує загальний добробут. Тому для всіх без винятку країн (і для України теж) виникає проблема винайдення механізмів справедливого перерозподілу технологічної ренти в суспільстві в результаті зростаючої продуктивності технологій. На сьогоднішній день такого механізму не існує, і його створення навіть не ставиться на порядок денний урядами. Проте без цього говорити про інклюзивний і справедливий розвиток, заснований на інноваціях і технологіях, немає сенсу.

Постійне технологічне вдосконалення і ускладнення виробництва крім зростаючої нерівності має й інші негативні та досить помітні соціальні наслідки. У міру ускладнення технологій і скорочення їх життєвого циклу інтенсифікується життя людини, відбувається переоцінка її цінностей, на перші позиції виходять навчання, кар'єра, пошук роботи, назад відсунуваються традиційні сімейні цінності — створення сім'ї, народження і виховання дітей. Прямими наслідками цього є зменшення народжуваності й відповідні демографічні проблеми в розвинутих країнах, пов'язані із «старінням» населення і необхідністю залучати й адаптувати мігрантів з відмінними культурою та ментальністю. Іншим боком впливу технологій на суспільство є та обставина, що далеко не всі його члени готові й спроможні швидко адаптуватися до динамічних технологічних змін, «іти в ногу» з технологіями — постійно навчатися, перенавчатися, змінювати місце роботи і професію, місце проживання, набутий соціальний статус і т. п. Ступінь такої «неадаптивності» чи неготовності сприймати технологічні зміни залежить як від віку людини, так і від міри ускладнення самих технологій, когнітивних здібнос-

⁴² Наприклад, дослідники, посилаючись на дані ОЕСР, звертають увагу, що у США протягом 1980—2007 рр. реальна погодинна продуктивність праці зросла на 85%, тоді як реальна погодинна заробітна плата — лише на 35%. У 36 розвинутих країнах, за даними МОП, у 1999—2013 рр. темп зростання продуктивності праці втричі перевищував темп зростання її оплати [32, р. 8].

тей індивідуума їх зрозуміти, освоїти і використати. У людини зрештою настає «втома» від технологій, і фізична, і моральна. Наслідки цього для суспільства є досить неприємними і часом трагічними, що знов-таки ставить під сумнів можливість досягнення загального добробуту і справедливості на основі інновацій і технологій⁴³.

Окремі досягнення Четвертої промислової революції, зокрема роботизація, автоматизація, інформатизація і штучний інтелект, також створюють достатньо негативних соціальних аспектів у житті суспільства. Чимало науковців указують на зростаючу загрозу тотального безробіття внаслідок роботизації та заміни людської праці роботами, а людського інтелекту штучним. З цього приводу існує багато полярних думок — від апокаліптичних, пов'язаних з реалізацією цих загроз, до райдужних оптимістичних, пов'язаних з появою великої кількості нових професій і нових високопродуктивних робочих місць⁴⁴. З усього спектра різних поглядів на дану проблему відзначимо декілька, на нашу думку, важливих висновків у контексті інклюзивного розвитку та індустріалізації, зроблених ученими. Зокрема, Д. Аджемоглу наголошує, що автоматизація і роботизація хоча й генерують нові завдання, під які можуть створюватися робочі місця, проте в кінцевому підсумку мають на меті повне витіснення людської праці з виробництва задля скорочення витрат на її оплату і збільшення прибутку компаній, зумовлюючи тим самим подальше зростання нерівності [36]. Причому йдеться не лише про заміну рутинної людської праці, а дедалі більше про заміну праці, яка вимагає високої кваліфікації, а, зважаючи на постійне вдосконалення штучного інтелекту, — ще й творчої.

Таким чином, заснована на тотальній роботизації і автоматизації індустріалізація позбувається своєї надважливої якості — зникає згаданий вище ефект «кумулятивної причинності», і людина з виведенням із сфери виробництва втрачає засоби до існування, відповідно, не генерує достатнього попиту на товари, хоча їх пропозиція завдяки зростаючій продуктивності технологій збільшується. Ця проблема змушує уряди винаходити компенсаторні механізми, які не дозволять економіці зупинитись, а людині — втратити засоби до існування. На сьогоднішній день її розв'язання поки що вбачається за трьома основними напрямками. Перший — через введення податків на роботів, що знизить бажання компаній їх упроваджувати і мотивує зберіга-

⁴³ Наприклад, у молодіжному середовищі розвинутих країн стрімко зростає прошарок молоді, які не навчаються, не перенавчаються, не вдосконалюють своїх навичок і не працюють, часто цілком свідомо не маючи бажання це робити, чим створюють у суспільстві чимало проблем. Вступаючи в доросле життя, ця категорія молоді одразу фактично опиняється на соціальному дні, криміналізується і люмпенізується. Це явище дістало назву NEET (not in education, employment or training — ні освіти, ні роботи, ні навчання), його виникнення великою мірою є результатом неможливості, неготовності й небажання молодих людей адаптуватися до швидких технологічних змін [34]. Ще одним неприємним фактом неготовності людини «йти в ногу» з технологіями є зростання рівня суїциду в розвинутих країнах. За даними ВООЗ, перші позиції у світі за цим показником посідають найбільш технологічно розвинуті країни, такі як Республіка Корея та Японія (Suicide in the world: Global Health Estimates / World Health Organization. — 2019. — Sept. 09. — P. 9 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.who.int/publications-detail-redirect/suicide-in-the-world> (дата звернення: 02.02.2021)).

⁴⁴ Огляд різних думок і оцінок щодо наслідків роботизації для людства наведено у [35].

ти робочі місця. Другий — через запровадження безумовного базового доходу для всіх громадян країни або найбільш уразливих груп населення, який, проте, зумовить, на думку вчених, не стільки підтримку споживання, скільки деградацію і десоціалізацію людини. Третій — через розробку «технологій для всіх» або, по-іншому, через «демократизацію інновацій», коли вигоди від них отримуватиме все суспільство без втрати робочих місць [37]. Останній напрям найбільше відповідає концепту інклюзивного розвитку, однак він найбільш складний у реалізації. У підсумку погодимося з думкою Р. Капелюшнікова, що рівень автоматизації та роботизації виробництва і витіснення робочих місць має визначатися не стільки бажанням компаній отримати вищі прибутки, скільки морально-етичними цінностями, що панують у суспільстві й відповідно впливатимуть на цей рівень через формальні або неформальні регуляторні норми [35]. З нашої точки зору, проблема заміни людської праці роботами перестане бути актуальною лише тоді, коли людина не розглядатиметься ні в теорії, ні на практиці як знеособлений, неживий, бездушний ресурс («людський ресурс», «трудоий ресурс», «робоча сила», «людський капітал» і т. п.), який повинен лише без втоми працювати і приносити прибутки його розпоряднику, а у випадку неспроможності це робити — бути заміненим на ресурс роботів⁴⁵. Інклюзивність у даному контексті має враховувати не тільки включення всіх у процес суспільного виробництва, але й індивідуальність і унікальність кожної людини, тоді як роботизація такої індивідуальності не передбачає в принципі.

Зростаюча продуктивність технологій, розширюючи масштаби виробництва, має своїм негативним наслідком проблему концентрації ринкової влади⁴⁶, на яку вказує Дж. Стігліц. Домінуючі компанії, звертає увагу вчений, «користуються своєю інформаційною перевагою, купують потенційних конкурентів, створюють бар'єри для виходу на ринок, що дозволяє їм отримувати величезну ренту в збиток усім іншим. Збільшення ринкової влади корпорацій разом із зменшенням переговорної сили працівників у багатьох випадках є причиною високого ступеня нерівності й слабких темпів зростання економіки» [11]. Причому, наголошує науковець, через прогрес у сфері роботизації та штучного інтелекту ця проблема лише загострюватиметься. Паралельно виникає тісний зв'язок між економічною владою і політичним впливом, вони взаємно посилюють і відтворюють одне одного. Стосовно США Дж. Стігліц

⁴⁵ Ейджизм, що надзвичайно поширений в Україні та за кордоном, є підтвердженням тези про ставлення до людини лише як до ресурсу, коли роботодавець вважає працівників віком понад 40 років «списаним матеріалом» і при прийомі на роботу віддає перевагу людям, яким не більше 35.

⁴⁶ На сьогодні світовий споживчий ринок практично в усіх сегментах (продукти харчування, одяг, косметика, побутова хімія, фармацевтика) контролюється прямо або через дочірні й афілійовані структури десятима ТНК, які диктують світові ціни і умови торгівлі, лобіюючи свої інтереси практично в усіх країнах (10 корпорацій контролюють практично все, що ми купуємо [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://theoryandpractice.ru/posts/8012-10-corporations-control> (дата звернення: 27.11.2020)). Світові технологічні гіганти за рівнем своєї капіталізації перевищують ВВП багатьох країн. Наприклад, на кінець лютого 2021 р. ринкова капіталізація Apple Inc. становила 2,18 трлн дол. і була втричі більшою, ніж ВВП Туреччини чи Саудівської Аравії у 2020 р., майже вдвічі більшою від ВВП Росії, трохи меншою від ВВП Франції (Холодна технологічна війна / Дзеркало тижня. — 2021. — 24 лют. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zn.ua/ukr/international/kholodna-tekhnolohichna-vijna.html> (дата звернення: 25.02.2021)).

зазначає, що корпорації, витрачаючи безмежні кошти на вибори, перетворюють країну на фундаментально недемократичну, руйнується система стримувань і противаг у політиці, яка необхідна для демократії, внаслідок чого обмеження ринкової влади унеможлиблюється, а нерівність зростає. Отже, концентрація ринкової влади та її зв'язок з політикою, що в українському контексті більш звично трактується як олігархія, не є суто нашою національною особливістю, це загальносвітова проблема і без її подолання немає сенсу говорити про скорочення нерівності та інклюзивний індустріальний розвиток.

Значне зростання масштабів і швидкості науково-технологічних змін з відповідним експоненціальним збільшенням обсягів інформації в останні десятиліття, безперечно, позначилося на формуванні особливостей середовища ведення господарської діяльності. Воно набуло загрозливої нестабільності й невизначеності, діставши назву VUCA-світу⁴⁷. Дедалі більше ускладнюється вибір вірного управлінського рішення суб'єктами, скорочується час для його ухвалення, що суттєво підвищує ризик помилки і втрати коштів, а отримання стабільного потоку доходів від інвестицій, чого прагнуть інвестори і власники бізнесу, стає досить проблематичним. Їх рефлекторною реакцією на це є орієнтація діяльності компаній на отримання і максимізацію прибутків у якомога коротші строки. Таке явище дістало назву *short-termism* («короткостроковість») або «квартальний капіталізм», коли горизонт планування діяльності компанії через значну невизначеність стає коротким⁴⁸. Воно ефектом бумеранга б'є по самому НТП, оскільки розроблення й отримання проривних продуктових і процесових інновацій, здатних сформувати нові ринки, дедалі дорожчають, а проведення НДДКР потребує від компаній усе більше часу і ресурсів на тлі зростаючих ризиків неотримання бажаних результатів. Тому, за висновками агентства McKinsey, інвестиції у дослідження і розробки для більшості компаній стають малопривабливими і відходять на задній план [38]. Вони, як зазначає Ж. Тіроль, під силу лише технологічним гігантам, які часто мають монопольне або домінуюче становище на ринку [39]. Проблема концентрації ринкової влади суб'єктів набуває дихотомії: з одного боку, відбувається те, про що застерігає Дж. Стігліц, а з іншого — така концентрація є двигуном НТП в умовах нестабільності й невизначеності зовнішнього середовища.

«Короткостроковість» діяльності компаній змінює їх модель корпоративного управління, його акценти зміщуються в бік фінансовізації інвестицій. У результаті у світовій економіці виникли і поширилися чотири взаємозалежні явища, які, з одного боку, призводять до швидкого зниження витрат і підвищення прибутків без технологічних інновацій, а з іншого — закріплюють світову нерівність. Серед них — фрагментація виробничих процесів між країнами в рамках глобальних ланцюгів створення вартості, переорієнтація діяльності великих конгломератів на ключові напрями свого бізнесу, підвищення уваги інституційних інвесторів і компаній з управління активами до максимізації вартості акцій, а також масова офшоризація бізнесу за для мінімізації оподаткування.

⁴⁷ VUCA — акронім від англійських слів *volatility* (нестабільність), *uncertainty* (невизначеність), *complexity* (складність), *ambiguity* (неоднозначність).

⁴⁸ Більш детально проблему «короткостроковості» розглянуто в [32, р. 66—76].

Світова економіка почала вибудовуватися навколо глобальних ланцюгів створення вартості, з огляду на які формувалися ліберальні правила міжнародної торгівлі⁴⁹, що дозволяли розвинутим країнам зберігати міцність ланцюгів, не даючи шансів включеним у них менш розвинутим країнам самостійно формувати свою політику, роблячи останніх заручниками стратегій швидкої максимізації доходів транснаціональних компаній [41]. Причому фрагментація дозволила підсилити акцент на поточних порівняльних перевагах країн, одночасно закріплюючи для менш розвинутих несправедливий і невідгідний їм міжнародний поділ праці. З цих позицій індустріалізація з акцентом на розвиток експортних виробництв, включених у глобальні виробничі ланцюги, не несе менш розвинутим країнам позитивних результатів.

Прикрим, як відзначають дослідники, є той факт, що протягом останніх десятиліть як у розвинутих, так і в інших країнах мультинаціональні підприємства стали головною рушійною силою лібералізації корпоративної податкової політики, девальвації та послаблення трудових і соціальних прав пересічних працівників, звуження можливостей достойної зайнятості для більшості населення, поширення різних форм незахищеної зайнятості [42]. Широке використання компаніями «податкових гаваней» і схем мінімізації оподаткування як засобу максимізації вартості своїх акцій суттєво обмежило можливості держави у фінансуванні свого розвитку. З таких позицій процеси фінансової глобалізації та інтеграції лише погіршили структуру розподілу доходів усередині країн і у світі в цілому, збільшили економічні та соціальні диспропорції, розмили податкову базу країн, ослабили сукупний попит, збільшили рівень невизначеності та нестабільності країн, що загалом не наблизило, а, навпаки, лише віддалило країни від досягнення параметрів загального добробуту і справедливого розподілу результатів розвитку між усіма членами суспільства.

ДО ЗАСАД ПОЛІТИКИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ (ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ)

Концепт інклюзивного розвитку не слід ототожнювати, як це часто робиться, з концептом розвитку на неоліберальних засадах, оскільки використання країнами рецептів останнього породило проблему необхідності формування першого. Тому, очевидно, інструментарій політики інклюзивного розвитку не має і не повинен збігатися з інструментарієм неоліберальної політики. Інклюзивна індустріалізація є безальтернативним шляхом для піднесення загального добробуту і подолання нерівності. Водночас при формуванні та реалізації в Україні відповідної політики індустріалізації слід урахувувати ряд обставин. Зокрема, вона має бути ендегенною, тобто переважно орієнтованою на задоволення внутрішніх споживчих та інвестиційних потреб за рахунок власного виробництва. Це згенерує ефект «циркулярної кумулятивної причинності» індустріалі-

⁴⁹ Сучасні ліберальні умови, на думку Д. Родріка, не стимулюють, а, навпаки, пригнічують розвиток бідних країн і країн, що розвиваються. Вони ухвалені й діють насамперед в інтересах розвинутих країн, дозволяють їм безперешкодно потрапляти на ринки і розпоряджатися ресурсами перших, проводити щодо них цілеспрямовану політику стримування зростання задля підпорядкування своїм економічним інтересам і збереження свого світового домінування [40].

зації — пов'яже зростання виробництва (пропозиції) з доходами (попитом), стимулюватиме розвиток суміжних сфер, освіти, науки, інфраструктури.

Важливим завданням для держави в цьому контексті є підтримування місткості традиційних і створення нових ринків промислової продукції для вітчизняного виробника, застосовуючи засоби розумного протекціонізму, використовуючи значний потенціал державного споживання (публічних закупівель, державного замовлення). Слід не допускати ухвалення під тиском іноземних лобістів чи «вулиці» необдуманих рішень, що звужують ринок для власної продукції, оскільки це обертається зупиненням виробництва і втратою робочих місць. Недоцільно віддавати перевагу в державному споживанні іноземній продукції, якщо аналогічна виробляється чи може вироблятися в Україні. Варто наполегливо формувати через ЗМІ позитивний імідж вітчизняного виробника, ламати негативні усталені суспільні стереотипи про його апріорну другосортність порівняно з іноземним і неспроможність виробляти якісну продукцію.

У проведенні індустріалізації не слід покладатися на визначну роль іноземного капіталу у відбудові вітчизняного виробництва. Такі очікування і сподівання на іноземного інвестора як на благодійника чи мецената, що принесе нам добробут і все за нас зробить, є надмірно завищеними, невинуватими і наївними. Цього за останні 30 років не відбулось і надалі не відбудеться, принаймні, тому, що інтереси іноземного бізнесу в Україні кардинально не збігаються з бажаними для суспільства векторами розбудови вітчизняної економіки. Крім того, не слід забувати і про фактор зловмисних іноземних інвестицій, які набувають усе більшого поширення у світі й з якими вже зіштовхнулися не лише розвинуті країни, але і безпосередньо Україна. Ці інвестиції підривають, а не розвивають економіки країн-реципієнтів. Також не варто покладати надмірні сподівання на вигоди від включення вітчизняного виробництва в глобальні ланцюги створення вартості, оскільки в такому випадку держава не зможе суверенно, в інтересах власного населення визначати напрями своєї економічної та соціальної політики, а робитиме це під зовнішнім тиском і в інтересах мультинаціональних компаній — власників і координаторів цих ланцюгів.

Україна є і ще довго залишатиметься країною з соціальними порядками обмеженого доступу, тому продовження спроб прямого запозичення та імплементації інститутів розвинутих країн не матиме (як і досі не мало) позитивних наслідків. Такий соціальний порядок, навіть з «олігархічними», як в Україні, відтінками, не повинен сприйматись як вирок ефективній індустріалізації. З одного боку, країни, які провели наздоганяючу індустріалізацію, були країнами з порядками обмеженого доступу, а держава в них перетворилася на «державу розвитку», «підприємницьку державу», що значною мірою зумовило ефективність такої індустріалізації. З іншого боку, саме завдяки такій індустріалізації в окремих з них згодом сформувалися порядки вільного доступу. В Україні, за умов повної відкритості економіки і наявності порядків обмеженого доступу, еліта в пошуках швидкої ренти не матиме стимулів розвивати внутрішнє виробництво, а надалі віддаватиме перевагу створенню рентоорієнтованих організацій, пов'язаних з перерозподілом на свою користь доходів громадян. З цих позицій згадана політика розумного протекціонізму є одним

з важливих елементів появи подібних стимулів. Водночас перетворення України з суто «олігархічної» на «державу розвитку» може відбутися виключно під постійним тиском громадянського суспільства, паростки якого в Україні є і яке водночас має відстоювати інтереси розвитку вітчизняного виробництва, а не ввезення в країну вживаного іноземного мотлоху.

Політика індустріалізації має проводитися на основі дуалістичного поєднання структурних і фундаментальних факторів розвитку. В Україні до останнього часу ні першим, ні другим увага не надавалася взагалі. Щодо перших (структурних), то на законодавчому рівні було фактично унеможливлено їх застосування в економічній політиці. Слід категорично відмовитися від жорсткої орієнтації на використання виключно поточних конкурентних переваг (дешевих ресурсів), акцентування уваги на яких зумовило деіндустріалізацію і аграрізацію економіки, закріпило за країною не вигідну їй спеціалізацію в міжнародному поділі праці. Розбудова згаданих структурних і фундаментальних факторів має орієнтуватися на формування перспективних конкурентних переваг, заснованих на знаннях і технологіях, що дозволить змінити структуру виробництва, подолати його технологічну відсталість.

У контексті розбудови структурних факторів слід виділити промислові сектори — драйвери швидкого зростання⁵⁰, з відповідним наданням їм державної допомоги, переглядом вітчизняного законодавства (антимонопольного, регуляторного, з державної допомоги, з публічних закупівель) і міжнародних угод щодо створення правових підстав застосування цих факторів.

Світова економіка практично повністю контролюється глобальними транснаціональними компаніями, причому переважно з розвинутих країн і країн — нових індустріальних лідерів. Вони (компанії) де-факто, як би ми не намагалися не звертати на це уваги, контролюють світові ринки, диктують через уряди своїх країн і міжнародні організації умови і правила розвитку світової економіки, вигідні в першу чергу цим компаніям, загострюючи проблему світової нерівності. В Україні ж абсолютно не виправдано насаджується думка, що основою розвитку вітчизняної економіки повинен бути лише малий і середній бізнес, який у дійсності просто не здатен протистояти зарубіжним глобальним корпораціям і на рівних конкурувати з ними. Тому, враховуючи явища концентрації ринкової влади в окремих країнах і світі в цілому, а також спричинені ним ефекти політичного впливу, з одного боку, а з іншого — поширення інновацій в умовах нестабільності, невизначеності та короткостроковості, вважаємо, що в Україні в організаційному плані драйверами в пріоритетних переробних секторах мають стати вертикально інтегровані компанії, засновані на державній власності, які матимуть у своїй структурі дослідницькі підрозділи або будуть інтегровані з науково-дослідними установами чи університетами на принципах «потрійної спіралі»⁵¹. Вони, на відміну від

⁵⁰ Не зупиняємося на детальному висвітленні можливих пріоритетних секторів-драйверів, оскільки ця проблематика розкрита в [43].

⁵¹ Не слід розцінювати таку позицію як радянський пережиток. Наприклад, у 2020 р. МВФ закликав уряди надавати компаніям, що зазнали труднощів унаслідок пандемічної кризи, державну допомогу у вигляді інвестицій в їх акціонерний капітал, що, по суті, означає одержавлення (МВФ призывает правительства инвестировать в компании, а не увеличивать их долговое бремя / Reuters. — 2020. — 10 июл. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ru.reuters.com/article/businessNews/idRUKBN24B0OK-ORUBS> (дата звернення: 11.07.2020)).

приватних, зможуть або нівелювати, або знизити негативні прояви ефекту концентрації ринкової влади, посилити прояви позитивних ефектів — орієнтуватися на стратегічну довгострокову перспективу, просувати вітчизняні інноваційні розробки з огляду на необхідність їх «демократизації» задля зменшення негативного соціального впливу, стати платформою для розбудови перспективних стартапів, запозичувати іноземні технології в разі потреби, впроваджувати стандарти соціальної відповідальності бізнесу тощо.

Такі державні компанії повинні замикати на собі міжгалузеві технологічні ланцюги, максимально локалізувати виробництво всередині країни, створюючи мультиплікативний ефект зростання економічної та інноваційної активності в суміжних виробництвах. З точки зору регіонального розміщення вони, з одного боку, мають відповідати смарт-спеціалізації регіону, а з іншого — бути мультирегіональними, з розміщенням відокремлених структурних підрозділів у суміжних регіонах. Це дозволить виробничо-господарськими зв'язками об'єднати регіони і забезпечити цілісність країни загалом, виступить запобіжником від регіональної сецесії, особливо за умов децентралізації державного управління. Об'єктом державної підтримки мають бути конкретні проекти з визначеною ефективністю, а не галузі як такі, безвідносно до проектною прив'язки. Подібний крок слід розглядати не тільки як засіб переструктурування і стимулювання виробництва, але і як інструмент подолання майнової нерівності в процесі інклюзивної індустріалізації⁵².

Роль держави не повинна закінчуватися лише створенням компаній, наданням допомоги суб'єктам і т. п. Усе це має здійснюватись у рамках розроблення саме державою довгострокової, розрахованої на десятки років стратегії розвитку економіки країни з визначенням у ній чітких орієнтирів — інноваційно-технологічних, виробничих, соціальних, безпекових, екологічних тощо. Саме в контексті руху згідно з цими орієнтирами мають формуватись і система державної допомоги, і система освіти та науки, і система створення державою відповідних компаній, і система державного управління в цілому. Проте, якщо в Україні буде продовжено курс на повне виведення держави з економіки, питання про досягнення цілей сталого розвитку та інклюзивну індустріалізацію як його складову можна не ставити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Sidenko V. Global structural transformations and trends in Ukrainian economy. — Part 1: Key Trends in Structural Economic Changes in the World and Ukraine // *Ekonomika i prognosuvannâ*. — 2018. — № 1. — P. 37—57 (doi: <https://doi.org/10.15407/eip2018.01.037>).
2. Gryshova I., Kyzym M., Khaustova V., Korneev V., Kramarev H. Assessment of the Industrial Structure and its Influence on Sustainable Economic Development and Quality of Life of the Population of Different World Countries // *Sustainability*. — 2020. — № 12, 2072 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/5/2072> (doi: <https://doi.org/10.3390/su12052072>).
3. Промисловість України 2014—2016: невикористані можливості, шляхи відновлення, модернізації та сучасної розбудови: наук. допов. / Інститут економіки промисловості НАН України; [за ред. О.І. Амоші, І.П. Булеєва, Ю.С. Залозної]. — К., 2017. — 554 с.

⁵² Наприклад, Дж. Стігліц пропонує збільшити державні інвестиції за рахунок вищих податків на капітал, розглядаючи це як дієвішу альтернативу подолання майнової нерівності, ніж простий перерозподіл податків через бюджет [44].

4. Кораблін С. Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків : моногр. / ДУ «Інститут економ. та прогнозув. НАН України». — К., 2017. — 308 с.
5. Ляшенко В.І., Котов Є.В. Україна ХХІ: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? : моногр. / Інститут економіки промисловості НАН України. — К., 2015. — 196 с.
6. Myrdal G. *Economic Theory and Under-Developed Regions*. — London : Gerald Duckworth & Co., Ltd, 1957. — 168 p.
7. Rodrik D. *Industrial policy for the twenty-first century* // CEPR Discussion Paper. — 2004. — No. 4767. — 37 p.
8. Дитон А. Великий побег: Здоровье, богатство и истоки неравенства ; [пер. с англ. А. Гуськова]. — М. : Изд-во Института Гайдара, 2016. — 368 с.
9. Аджемоглу Д., Робинсон Дж. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты ; [пер. с англ. Д. Литвинова]. — М. : АСТ, 2015. — 575 с.
10. Полтерович В.М. К общей теории социально-экономического развития. — Ч. 1: География, институты или культура? // Вопросы экономики. — 2018. — № 11. — С. 5—26 (doi: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2018-11-5-26>).
11. Stiglitz J.E. *After Neoliberalism* // Project Syndicate. — 2019. — May 30 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.project-syndicate.org/commentary/after-neoliberalism-progressive-capitalism-by-joseph-e-stiglitz-2019-05/> (дата звернення: 27.10.2020).
12. Норт Д., Уоллис Дж., Уэбб С., Вайнгаст Б. В тени насилия: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности // Вопросы экономики. — 2012. — № 3. — С. 4—31 (doi: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2012-3-4-31>).
13. Норт Д., Уоллис Дж., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества ; [пер. с англ. Д. Узланера]. — М. : Изд-во Института Гайдара, 2011. — 480 с.
14. McMillan M., Rodrik D., Sepulveda C. *Structural change, fundamentals and growth: A framework and case studies* / International Food Policy Research Institute. — Washington, DC., 2017. — 330 p.
15. Warwick K. *Beyond industrial policy: Emerging issues and new trends* // OECD Science, Technology and Industry Policy Papers. — 2013. — No. 2. — 57 p.
16. Симачев Ю., Акиндинова Н., Яковлев А. и др. Структурная политика в России: новые условия и возможная повестка (Доклад НИУ ВШЭ) // Вопросы экономики. — 2018. — № 6. — С. 5—28 (doi: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2018-6-5-28>).
17. Kuznets S. *Modern economic growth: Findings and reflections* // American Economic Review. — 1973. — Vol. 63. — No. 3. — P. 247—258.
18. Lin J.Yi. *New structural economics: a framework for rethinking development* / The World Bank. — Washington, 2012. — 386 p.
19. Rodrik D. *Growth strategies* // NBER Working Paper 10050. — 2003. — 60 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.nber.org/papers/w10050.pdf>
20. Lee J., Bae Z.T., Choi D.K. *Technology development processes: A model for a developing country with a global perspective* // Research and Development Management. — 1988. — No. 18(3). — P. 235—250.
21. Wade R.H. *The American paradox: ideology of free markets and the hidden practice of directional thrust* // Cambridge Journal of Economics. — 2017. — Vol. 41. — Iss. 3. — P. 859—880.
22. Mazzucato M. *The Entrepreneurial States. Debunking Public vs. Private Sector Myths*. — London : Anthem Press, 2013. — 202 p.
23. Block F. *Swimming against the current: The rise of the hidden developmental state in the United States* // Politics and Society. — 2008. — No. 36 (2). — P. 169—206.
24. Hart D.M., Ezell S.J., Atkinson R.D. *Why America needs a national network for manufacturing innovation* / The Information Technology & Innovation Foundation. — Washington, DC, 2012. — 27 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://itif.org/publications/2012/12/11/why-america-needs-national-network-manufacturing-innovation> (дата звернення: 28.11.2020).
25. Sperling G. *The case for a manufacturing renaissance. Remarks at the Brookings Institution*. — 2013. — July 25 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.brookings.edu/>

- wp-content/uploads/2013/07/The-Case-for-a-Manufacturing-RenaissanceGene-Sperling7252013FINALP.pdf
26. Васильев В.С., Соколов М.М. Налоговые реформы Р. Рейгана и Д. Трампа: эволюция приоритетов // США и Канада: экономика, политика, культура. — 2018. — № 8. — С. 5—25 (doi: <https://doi.org/10.31857/S032120680000356-5>).
 27. Саліхова О. Промислове лідерство Німеччини: погляд на роль держави в історико-економічному аспекті // Історія народного господарства та економічної думки України. — 2020. — Вип. 53. — С. 189—221 (doi: <https://doi.org/10.15407/ingedu2020.53.189>).
 28. Рущенко И. От «криминальной революции» к «криминальному обществу» // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2014. — № 2. — С. 3—22.
 29. Дубов Д., Корецька І. «В інтересах іншої держави...»: проблеми виявлення та протидії агентам впливу : аналіт. доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень. — К., 2018. — 48 с.
 30. Борисенко З. Чому Зеленський не має підписувати закон про підтримку значних інвестицій // Дзеркало тижня. — 2021. — 2 лют. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zn.ua/ukr/macrolevel/chomu-zelenskij-ne-maje-pidpisuvati-zakon-pro-pidtrimku-znachnikh-investitsij.html> (дата звернення: 03.02.2021).
 31. Кисилевський Д. Локалізація по-американськи. Як США використовують публічні закупівлі для захисту своїх виробників // Дзеркало тижня. — 2021. — 5 лют. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://zn.ua/ukr/macrolevel/lokalizatsija-po-amerikanski.html> (дата звернення: 05.02.2021).
 32. Rethinking capitalism: economics and policy for sustainable and inclusive growth ; [M. Jacobs, M. Mazzucato (Eds.)]. — Oxford : Wiley-Blackwell, 2016. — 224 p.
 33. Стиглиц Дж. Великое разделение. Неравенство в обществе, или Что делают оставшимся 99% населения? ; [пер. с англ. Ф.А. Ибрафимова]. — М. : Эксмо, 2016. — 480 с.
 34. Липчук В.В. НЕЕТ — нове соціально-економічне явище // Економіка України. — 2020. — № 1. — С. 56—67 (doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.01.056>).
 35. Капелюшников Р.И. Технологический прогресс — пожиратель рабочих мест? // Вопросы экономики. — 2017. — № 11. — С. 111—140 (doi: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2017-11-111-140>).
 36. Acemoglu D., Restrepo P. Automation and new tasks: how technology displaces and reinstates labor // NBER Working Paper 25684. — 2019. — 67 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w25684>
 37. Rodrik D. Технологии для всех / Project Syndicate. — 2020. — Мар. 6 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.project-syndicate.org/commentary/shaping-technological-innovation-to-serve-society-by-dani-rodrik-2020-03/russian> (дата звернення: 12.12.2020).
 38. Barton B., Manyika J., Koller T. et al. Measuring the economic impact of short-termism / McKinsey Global Institute // Discussion Paper. — 2017. — Feb. — 16 p.
 39. Tirole J. Market Failures and Public Policy / Prizes Lecture. — 2014. — Dec. 08. — 22 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/tirole-lecture.pdf>
 40. Rodrik D. Trade Strategy, Development, and the Future of the Global Trade Regime / Meeting Globalization's Challenges: Policies to Make Trade Work for All ; [L. Catão, M. Obstfeld (Eds.)]. — Princeton : Princeton University Press. 2019. — 280 p. — P. 69—76.
 41. Rodrik D. New Technologies, Global Value Chains and Developing Economies // NBER Working Paper 25164. — 2018. — 30 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w25164>
 42. Lazonick W., O'Sullivan M. Maximizing shareholder value: A new ideology for corporate governance // Economy and Society. — 2000. — № 29 (1). — P. 13—35.
 43. Кіндзерський Ю. Антикризиса промислова політика: варіант вітчизняного концепту // Вісник НАН України. — 2016. — № 10. — С. 27—42 (doi: [10.15407/vsn2016.10.027](https://doi.org/10.15407/vsn2016.10.027)).
 44. Mattauch L., Klenert D., Stiglitz J.E., Edenhofer O. Overcoming Wealth Inequality by Capital Taxes that Finance Public Investment // NBER Working Paper 25126. — 2018. — 51 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w25126>

Стаття надійшла 16.03.2021

REFERENCES

1. Sidenko V. Global structural transformations and trends in Ukrainian economy. Part 1: Key Trends in Structural Economic Changes in the World and Ukraine. *Economy and Forecasting*, 2018, No. 1, pp. 37-57 (doi: <https://doi.org/10.15407/eip2018.01.037>).
2. Gryshova I., Kyzym M., Khaustova V., Korneev V., Kramarev H. Assessment of the Industrial Structure and its Influence on Sustainable Economic Development and Quality of Life of the Population of Different World Countries. *Sustainability*, No. 12, 2022, available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/5/2072> (doi: <https://doi.org/10.3390/su12052072>).
3. Industry of Ukraine 2014–2016: Untapped Opportunities, Ways of Restoration, Modernization and Modern Development. O.I. Amosha, I.P. Buleev, Yu.S. Zaloznova (Eds.). Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine, Kyiv, 2017 [in Ukrainian].
4. Korablin S. Macroeconomic Dynamics of Ukraine: A Trap of Raw Material Markets. Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, Kyiv, 2017 [in Ukrainian].
5. Lyashenko V., Kotov Ye. Ukraine XXI: Neo-Industrial State or «Project Collapse»? Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine, Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
6. Myrdal G. Economic Theory and Under-Developed Regions. London, Gerald Duckworth & Co., Ltd, 1957.
7. Rodrik D. Industrial policy for the twenty-first century. *CEPR Discussion Paper*, 2004, No. 4767.
8. Deaton A. The Great Escape: Health, Wealth, And the Origins of Inequality. Moscow, Publisher of Gaidar Institute, 2016 [in Russian].
9. Acemoglu D., Robinson J. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Moscow, AST, 2015 [in Russian].
10. Polterovich V. Towards a general theory of socio-economic development. Part 1. Geography, institutions, or culture? *Voprosy Ekonomiki*, 2018, No. 11, pp. 5-26 (doi: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2018-11-5-26>) [in Russian].
11. Stiglitz J.E. After Neoliberalism. *Project Syndicate*, available at: <https://www.project-syndicate.org/commentary/after-neoliberalism-progressive-capitalism-by-joseph-e-stiglitz-2019-05/> (accessed on: 27.10.2020).
12. North D., Wallis J., Webb S., Weingast B. In the Shadow of Violence: Lessons for Limited Access Societies. *Voprosy Ekonomiki*, 2012, No. 3, pp. 4-31 (doi: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2012-3-4-31>) [in Russian].
13. North D., Wallis J., Weingast B. Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. Moscow, Publisher of Gaidar Institute, 2011 [in Russian].
14. McMillan M., Rodrik D., Sepulveda C. Structural change, fundamentals and growth: A framework and case studies. International Food Policy Research Institute, Washington, D.C., 2017.
15. Warwick K. Beyond industrial policy: Emerging issues and new trends. *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, 2013, No. 2.
16. Simachev Yu., Akindinova N., Yakovlev A. et al. Industrial policy in Russia: New conditions and possible agenda (The report of NRU HSE). *Voprosy Ekonomiki*, 2018, No. 6, pp. 5-28 (doi: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2018-6-5-28>) [in Russian].
17. Kuznets S. Modern economic growth: Findings and reflections. *American Economic Review*, 1973, Vol. 63, No. 3, pp. 247-258.
18. Lin J.Yi. New structural economics: a framework for rethinking development. The World Bank, Washington, 2012.
19. Rodrik D. Growth strategies. *NBER Working Paper 10050*, 2003, available at: <https://www.nber.org/papers/w10050.pdf>
20. Lee J., Bae Z.T., Choi D.K. Technology development processes: A model for a developing country with a global perspective. *Research and Development Management*, 1988, No. 18 (3), pp. 235-250.
21. Wade R.H. The American paradox: ideology of free markets and the hidden practice of directional thrust. *Cambridge Journal of Economics*, 2017, Vol. 41, Iss. 3, pp. 859-880.
22. Mazzucato M. The Entrepreneurial States. Debunking Public vs. Private Sector Myths. London, Anthem Press, 2013.

23. Block F. Swimming against the current: The rise of the hidden developmental state in the United States. *Politics and Society*, 2008, No. 36 (2), pp. 169-206.
24. Hart D.M., Ezell S.J., Atkinson R.D. Why America needs a national network for manufacturing innovation. The Information Technology & Innovation Foundation, Washington, DC, 2012, available at: <https://itif.org/publications/2012/12/11/why-america-needs-national-network-manufacturing-innovation> (accessed on: 28.11.2020).
25. Sperling G. The case for a manufacturing renaissance. Remarks at the Brookings Institution. July 25, 2013, available at: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2013/07/The-Case-for-a-Manufacturing-RenaissanceGene-Sperling7252013FINALP.pdf>
26. Vasiliev V., Sokolov M. Tax Reforms of R. Reagan and D. Trump: Evolution of Priorities. *USA & Canada: ekonomika, politika, kultura*, 2018, No. 8, pp. 5-25 (doi: <https://doi.org/10.31857/S032120680000356-5>) [in Russian].
27. Salikhova O. Germany's industrial leadership: view of the role of the state in the historical and economic aspect. *History of Economics and Economic Thought of Ukraine*, 2020, Iss. 53, pp. 189-221 (doi: <https://doi.org/10.15407/ingedu2020.53.189>) [in Ukrainian].
28. Rushchenko I. From «criminal revolution» to «criminal society.» *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 2014, No. 2, pp. 3-22 [in Ukrainian].
29. Dubov D., Koretska I. «In the Interests of Another State...»: Problems of Detection and Counteraction to Agents of Influence. National Institute for Strategic Studies, Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
30. Borysenko Z. Why Zelensky should not sign the law on support of significant investments. *Mirror Weekly*, February 2, 2021, available at: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/chomu-zelenskij-ne-maje-pidpisuvati-zakon-pro-pidtrimku-znachnikh-investitsij.html> (accessed on: 03.02.2021) [in Ukrainian].
31. Kysilevsky D. Localization the American way. How the US uses public procurement to protect its producers. *Mirror Weekly*, February 5, 2021, available at: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/lokalizatsija-po-amerikanski.html> (accessed on: 05.02.2021) [in Ukrainian].
32. Rethinking capitalism: economics and policy for sustainable and inclusive growth. M. Jacobs, M. Mazzucato (Eds.). Oxford, Wiley-Blackwell, 2016.
33. Stiglitz J. The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them. Moscow, Eksmo, 2016 [in Russian].
34. Lypchuk V. NEET – A new socio-economic fact. *Economy of Ukraine*, 2020, No. 1, pp. 56-67 (doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.01.056>) [in Ukrainian].
35. Kapeliushnikov R. Is technological change a devourer of jobs? *Voprosy Ekonomiki*, 2017, No. 11, pp. 111-140 (doi: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2017-11-111-140>) [in Russian].
36. Acemoglu D., Restrepo P. Automation and new tasks: how technology displaces and reinstates labor. *NBER Working Paper 25684*, 2019, available at: <http://www.nber.org/papers/w25684>
37. Rodrik D. Technology for All. *Project Syndicate*, March 6, 2020, available at: <https://www.project-syndicate.org/commentary/shaping-technological-innovation-to-serve-society-by-dani-rodrik-2020-03/russian> (accessed on: 12.12.2020) [in Russian].
38. Barton B., Manyika J., Koller T. et al. Measuring the economic impact of short-termism *Discussion Paper*, McKinsey Global Institute, February, 2017.
39. Tirole J. Market Failures and Public Policy. *Prizes Lecture*, December 8, 2014, available at: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/tirole-lecture.pdf>
40. Rodrik D. Trade Strategy, Development, and the Future of the Global Trade Regime, in: Meeting Globalization's Challenges: Policies to Make Trade Work for All. L. Catão, M. Obstfeld (Eds.). Princeton, Princeton University Press. 2019, pp. 69-76.
41. Rodrik D. New Technologies, Global Value Chains and Developing Economies. *NBER Working Paper 25164*, 2018, available at: <http://www.nber.org/papers/w25164>
42. Lazonick W., O'Sullivan M. Maximizing shareholder value: A new ideology for corporate governance. *Economy and Society*, 2000, No. 29 (1), pp. 13-35.
43. Kindzers'kyi Yu. Anti-crisis industrial policy: version of domestic concept. *Visnyk of the NAS of Ukraine*, 2016, No. 10, pp. 27-42 (doi: [10.15407/vsn2016.10.027](https://doi.org/10.15407/vsn2016.10.027)) [in Ukrainian].
44. Mattauch L., Klenert D., Stiglitz J.E., Edenhofer O. Overcoming Wealth Inequality by Capital Taxes that Finance Public Investment. *NBER Working Paper 25126*, 2018, available at: <http://www.nber.org/papers/w25126>

Received on March 16, 2021

Yurii Kindzerskyi, Dr. Sci. (Econ.), Senior Researcher,
Leading Researcher of the Department of Economic Growth
and Structural Changes in the Economy
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasna Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

INCLUSIVE INDUSTRIALIZATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT:
TO THE PRINCIPLES OF FORMATION THEORY AND POLICY

Contradictory approaches to the formation of the foundations and policies of inclusive industrialization are revealed. The interdependence of inclusive development and industrialization is shown, in particular, due to the existence of the intrinsic property of industrialization to be inclusively oriented under the conditions that create the effect of «circular cumulative causation» of its deployment through structural policy instruments. Emphasis is placed on the absence of such conditions in Ukraine due to incongruent actions of the state in the economy. The significant limitations of the theory of inclusive/extractive institutions for effective industrialization are pointed out, connected with the too long for the later period of formation of inclusive institutions and their neoliberal content, a priori unsuitable for industrialization. Given the social order of limited access in Ukraine, the existing policy of straightforward borrowing of institutions from developed countries is noted, which led to increased socio-economic instability and the spread of rent-oriented organizations instead of production. Industrialization is considered as a process of structural changes that should occur with a complementary combination of structural and fundamental factors of development. Through the prism of these factors, models and experiences of industrialization and deindustrialization in the world are considered. It is shown that domestic premature deindustrialization is due to ignoring the need for such factors in economic policy, their unjustified replacement by measures of deregulation and liberalization, emphasis on the use of current competitive advantages-cheap labor and natural resources – instead of building promising, technology-based and innovative advantages. The latent «failures» of scientific-technological development from the standpoint of inclusive industrialization are critically highlighted, in particular, attention is drawn to the problems of deepening social injustice and inequality, impossibility for weak countries to form policies in their national interests market power and the growing political influence of corporations. As a result, a number of conclusions are drawn on the formation of a policy of inclusive industrialization in Ukraine.

Keywords: *inclusive development; inclusive industrialization; social order; structural policy; anti-social effects of STP.*